

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

**Proměny prozaického zpracování tématu okupace
během druhé světové války v české literatuře v letech
1945-1965**

Change in prosaic processing of occupation during World
War Two theme in Czech literature between 1945 and
1965

Vedoucí diplomové práce: doc. PaedDr. Jaroslava Hrabáková, CSc.

Autorka diplomové práce: Lenka Moravcová
Machatého 688, Praha 5, 152 00
Český jazyk a literatura – společenské vědy
prezenční studium

Rok dokončení diplomové práce: 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Místo vypracování: Praha

Datum vypracování: 10. listopadu 2008

Vlastnoruční podpis: *Martina Šenkova*

Děkuji doc. PaedDr. Jaroslavě Hrabákové, CSc., za vedení diplomové práce.

Obsah:

Obsah:.....	4
Úvod	6
Pozice české literatury během druhé světové války a po ní	7
Hlavní téma poválečné literatury a varianty jeho zpracování	9
Dokumentární a svědecká literatura	10
Julius Fučík – Reportáž psaná na oprátce.....	11
Kompozice, postavy a celkové vyznění díla	11
Kritika a vydání díla	13
Fabulovaná próza s tématem boje.....	14
Jan Drda – Němá barikáda.....	14
Kompozice.....	14
Hrdinové barikád	15
Poselství a ohlas díla.....	17
Druhá vlna literatury s válečnou tematikou.....	18
Generační problematika.....	20
Josef Škvorecký - Zbabělci.....	20
Kompozice díla	20
Satira a revoluce bez patosu.....	21
Pohled tváří v tvář válce a jejím důsledkům	23
Postava Dannyho Smiřického	24
Generační konflikt	26
Motiv jazzu	27
Jazyk	28
Vydání a kritika díla	28
Židovská tematika a Holocaust.....	30
Arnošt Lustig	30
Démanty noci.....	31
Kompozice.....	31
Postavy a jejich vzájemné vztahy.....	32
Prostředí a čas v povídkách.....	33
Motivy a symboly.....	34
Autobiografické prvky v povídkách.....	34
Kritika a vydání díla	36
Josef Škvorecký – Sedmiramenný svícen	36
Kompozice.....	36
Dannyho vzpomínky	37
Postava Dannyho	39
Motivy v ostatních povídkách.....	39
Příběh Rebeky	41
Psychologická próza.....	44
Arnošt Lustig - Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou	44
Kompozice a příběh.....	45
Postavy	45
Její postava přeci jen vybočuje a to nejen tím, že je jedinou ženskou hrdinkou. Ona jediná se dokáže v závěru novely vzbouřit.....	46
Symbolika a ironie příběhu	49

Vydání novely	50
Ladislav Fuks – Mí černovlasí bratři	50
Kompozice	51
Postavy	51
Symbolika a motivy	56
Autobiografické prvky v povídkách	57
Závěrečné zamyšlení nad etapou prózy s válečnou tematikou	59
Filmové adaptace	61
Možnosti využití próz při výuce ve škole a problematika jejich aktuálnosti	62
Seznam literatury	64
Primární literatura:	64
Sekundární literatura:	64
Anotace	66

Úvod

Diplomová práce se zaměřuje na období od konce války do šedesátých let, kdy autoři umělecky zpracovávali období okupace během druhé světové války. V následujících kapitolách se budeme věnovat obecným historicko-literárním okolnostem. Na příkladu Reportáže psané na oprátce a Němé barikádě si připomeneme podobu tvorby padesátých let. V dalších částech diplomové práce věnujeme pozornost některým významným dílům s válečnou tematikou přelomu padesátých a šedesátých let. Zamyslíme se nad jejich přínosem do české literatury.

Domnívám se, že hluboké pochopení historických souvislostí vývoje české poválečné literatury může pomoci studentům středních škol formovat jejich morálně politické postoje a chápání současných celosvětových problémů. Nabízí se zde propojení s průřezovými tématy multikulturní výchovy a výchovy ke globálnímu souvislostem

Cílem práce je poukázat na odlišnosti při ztvárnění tématu války v letech 1945–1965. Dochází k proměnám, které výrazně změnily charakter válečné prózy. V následujících kapitolách budeme analyzovat díla, která jsou pro toto téma podstatná.

Pozice české literatury během druhé světové války a po ní

Druhá světová válka převala vývoj samostatného Československa, který započal ^{v vyhlášení} ustanovením první republiky roku 1918. Šest let okupace bylo nejtěžším obdobím v novodobých českých dějinách. Perzekuce a strádání byly na denním pořádku. Již v roce 1939 došlo k prvnímu zatýkání, zejména demokratů, komunistů a socialistů. Započaly odsuny československých obyvatel do koncentračních táborů. Tehdy mezi nimi byli i představitelé národní inteligence a nemálo umělců, například Josef Čapek, Emil Filla či Ferdinand Peroutka. Byly uzavřeny všechny vysoké školy. Literatura a umění vůbec se dostaly pod nacistický dohled. Bylo zastaveno vydávání deníků i časopisů. Někteří spisovatelé odešli do exilu. Egon Hostovský, Voskovec s Werichem a další našli útočiště ve Spojených státech. Levicově a vlastenecky orientovaní spisovatelé nesměli publikovat. Zakázány byly spisy T. G. Masaryka i bratří Čapků. Tato literární redukce byla čelními představiteli protektorátu ospravedlňována válečným stavem. Literatura byla rozdělena na tři ^{providy} části – domácí veřejná, domácí ilegální a exilová. Mezi ilegální tvorbu patřil časopis V boj a komunistické Rudé právo. Jejich tvůrci, Milena Jesenská a Julius Fučík, za psaní do nich zaplatili životem. *to je deník, noviny - nikoli Čapkové!*

V době okupace se velmi často kladl důraz na národní svědomí, bylo posilováno vědomí češství. Znovu byly vydány Palackého Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě. Připomínali se i klasikové 19. století. Do Prahy byly ^{v r. 1938 na základě příkazů} přivezeny ostatky K. H. Máchy. Vzpomínalo se na Boženu Němcovou. Jaroslav Seifert a František Halas jí věnovali své básnické sbírky. Studie o ní napsali Julius Fučík i Václav Černý. Přesto se česká kultura ocitla na samém prahu likvidace. Přestaly vycházet některé knihy, později byla uzavřena divadla a muzea.

Druhá světová válka byla dobou represí, deportací na nucené práce, transportů do koncentračních táborů. Byla obdobím strachu a beznaděje. Dobou, kdy lidé ztráceli své blízké a milované a sami mnoho strádali. Morální hodnoty upadaly, lidé byli vystaveni nejhlubšímu ponižení, ztrátě své lidskosti.

V květnu 1945 druhá světová válka skončila. Česká literatura se po celou dobu okupace podílela na boji proti fašismu. Po válce však byla velmi oslabena. Mnoho spisovatelů se sice vrátilo z emigrace, nikdo ale nemohl nahradit ty, kteří zahynuli. Z prozaiků nacisté popravili Vladislava Vančuru, který byl jedním z vůdčích činitelů ^{rovněž} domácího protifašistického odboje, zemřeli ^{nověbrá, míš, jmenovitě} Julius Fučík, Karel Poláček, Milena Jesenská, Jaroslav Kratochvíl, Josef Čapek a mnoho dalších. Lidé vzpomínali i na osud Karla Čapka a Jiřího Ortena. Oficiální tryzna k uctění památky spisovatelů zahynulých během války se konala 17. května 1945 v Národním divadle.

V prvních dnech a měsících po válce zavládla protiněmecká nálada. Byly podniknuty některé kroky proti německé kultuře. Došlo ke zrušení německé univerzity v Praze, byly obsazeny německé tiskárny a nakladatelství. Vyvrcholením byl odsun německé části obyvatelstva do oblastí Německa a Rakouska v letech 1945–1946. V lidech převažoval názor ^o kolektivní viny německého národa. Česká kultura se začínala orientovat na kulturu slovanských národů, zvláště na ^{sovětskou} ruskou, která se stala vzorem.

Téma války v tomto období dominovalo. Autoři si kladli za úkol vyslovit osobní prožitky, zkušenosti, podat svědectví a zachovat paměť o historii této doby.

Dokumentární a svědecká literatura

x) Goebbels i Winston Churchill

Záhy po skončení války se mnoho autorů pokusilo vypsát ze svých prožitků. Ať už šlo o již zavedené autory nebo o tvůrce zcela ojedinělé, jedno měli společné, zprostředkovávali čtenáři, co zažili, jak válka ovlivnila jejich život. Podávali svědectví o nedávné době. Hlavními žánry byly reportáž, memoáry a deníky. Autoři pracovali se skutečnými událostmi, fakty, osobami atd. Příběh byl zachycen v chronologickém sledu tak, jak se udál.

Ve světové literatuře byla obvyklá forma deníku. Během války si ho vedli vysocí vojenští hodnostáři i obyčejní vojáci. Slavné se staly deníky Josefa Goebbelse i Winstona Churchila. Britský ministerský předseda za své šestidílné vzpomínky získal roku 1953 Nobelovu cenu. Slovenské národní povstání popsal Peter Jilemnický ve svém románu *Vítr se vrací* (1947), jde o reportážní rekonstrukci událostí v dědině Čierny Balog. Nejvíce se proslavil Deník Anny Frankové, amsterodamské dívky, která ho začala psát roku 1942, v den svých 13. narozenin. Vedla jej pravidelně až do svého zatčení. Následovala deportace do koncentračního tábora v Bergen-Belsenu. Dívka zemřela na tyfus počátkem roku 1945. O dva roky později deník vydal její otec. Dílo na čtenáře velmi zapůsobilo. Síla textu spočívá zejména v jeho autobiografičnosti, v samotných faktech.

Česká literatura takovýto text postrádala. Obrovský rozmach nastal ve psaní autentických svědectví o nacistických zločinech. Většina textů byla napsána s minimálním odstupem. Autoři si znovu vybavovali své vzpomínky či zaznamenávali svědectví jiných osob. V dějinách literatury se ustálil pojem vězeňská či koncentračnická literatura. „*Vězení je zde prostorem nedobrovolného života v hromadnosti, v němž fungují mechanismy proměňující lidskou bytost v jakousi vegetativní odrůdu živočišného druhu. Výpověď o něm je tak výpovědí o novodobém otroctví, které je založeno na maximálním zužitkování lidského života, včetně konečného řešení v plynových komorách a krematoriích.*“ (P. Janoušek, 2007, 221). Často se objevovaly motivické stereotypy. Většina literárních textů popisovala zatčení, transport, vstup do tábora, osvobození. Snaha o maximální autenticitu vedla k detailnímu popisu prostředí, k přesné časové dataci i k ukázkám krutosti Němců. Jak již bylo

zmíněno, čistý válečný deník, jaký napsala Anna Franková, v české literatuře neexistuje, spíše jde jen o motáky z vězení, přesto měla svědecká literatura po roce 1945 své reprezentativní dílo. Je jím Reportáž psaná na oprátce Julia Fučíka.

Julius Fučík – Reportáž psaná na oprátce

Julius Fučík byl novinář, literární a divadelní kritik. Studoval literární vědu na filosofické fakultě Univerzity Karlovy, kde navštěvoval přednášky F. X. Šaldy a Z. Nejedlého. Od třicátých let 20. století pracoval v redakci Rudého práva. Za svou politickou činnost byl několikrát zatčen a vězněn. Navštívil Sovětský svaz, kde v letech 1934-1936 působil jako dopisovatel Rudého práva. Od roku 1941 žil v ilegalitě. Stal se členem druhého Ústředního výboru KSČ, když nacisté pozatýkali ten první. V dubnu roku 1941 byl zatčen a rok poté popraven. Proslavil se svými zápisky z vězení gestapa, které posmrtně vydala jeho žena pod názvem Reportáž psaná na oprátce. Záhy se toto dílo stalo reprezentativní prózou i přesto, že bylo doprovázeno pochybnostmi o pravosti rukopisu. Reportáž psaná na oprátce není bezprostředním záznamem prožitků. Je otevřeným deníkem, který Julius Fučík koncipoval jako autorskou osobní zповěď určenou čtenáři, jenž je v textu několikrát přímo kontaktován. Autor v deníku nezaznamenával prožité události chronologicky, ale retrospektivně. Zpětně konstruoval měsíce prožité v pankráckém vězení. Julius Fučík svoji výpověď již od počátku pojímal jako stylizovaný literární text.

Kompozice, postavy a celkové vyznění díla

Dílo tvoří autorovy zápisky, vzpomínky a medailonky významných osobností, se kterými se ve vězení setkal. Název díla je metaforický. Jde o poslední reportáž Julia Fučíka psanou ve chvíli, když již měl na krku nasazenou pomyslnou oprátku a blížila se jeho smrt. První ze zápisů je datován k 24. dubnu 1942, kdy byl Julius Fučík zatčen. Následovalo kruté vyslýchání, po němž se autor ocitl na pokraji smrti. Nakonec se postupně zařadil do života pankrácké věznice. V krátkých vzpomínkách čtenáře seznamuje s lidmi, kteří mu v jeho

ilegální činnosti velmi pomáhali. Vypráví o životě ve vězení i v době stanného práva, kdy zemřelo mnoho jeho druhů.

Charakterizuje jednotlivé typy dozorců. Mluví o figurkách, některé z nich nepovažuje za lidi. Naopak postavami, které si nezaslouží zapomenutí, jsou jeho spoluvězni. Postavy a figurky od sebe odlišuje lidská hodnota jejich skutků. Každý z nich se může svobodně rozhodnout, postaví-li se na odpor nebo podlehne. Text je přerušen dvěma intermezzy. V jednom se autor věnuje 1. prvnímu máji. Teskně ^{všechna na} popisuje oslavy na Rudém náměstí v Moskvě. Druhá vsuvka vysvětluje význam kšand pověšených přes kliku dveří. Fučík se v textu zřejmě představuje v zidealizované podobě. Nepovolí, během krutých výslechů málem zemře, ale nic neprozradí. Naopak se velmi pohoršuje nad tím, že promluvil jeho přítel. Statečné činy nejlépe vystihují jeho postavu, která je pouze dokreslena vnějším popisem. Ostatní postavy jsou charakterizovány zejména svým jednáním. Dozorci dostávají přezdívky. Jsou vedlejšími postavami, které dotvářejí prostředí věznice. Život zde buď zjednodušují a proto mají kladné přezdívky, například Náš, nebo ho naopak ztěžují.

Autor často čtenáře přímo kontaktuje. Celé dílo psal, aby ostatní nezapomněli, co se skutečně dělo, kolik lidí muselo bezdůvodně zemřít. „Fučíkova reportáž je reportáží o lidech, se kterými se setkal, o jejich osudech. Ve způsobu, jakým reagují na svou dobu, objevuje jejich lidskou podstatu.“ (V. Ržounek, 1984, 43). Zápisky končí 9. června 1943, Julius Fučík odjíždí transportem z pankrácké věznice. Ví, že bude zanedlouho popraven. „Kniha je svědectvím o hrdinství člověka, který si dovedl v nejtěžších dobách nacistického řádění zachovat lidskou důstojnost. Je to však i dílo umělecké, skvělé zejména v líčení portrétů lidí a jejich činů. Subjektivní tragika člověka je překonána vědomím oběti pro nadosobní hodnoty.“ (J. Hrabák, 1976, 500). Julius Fučík skutečně i přes vlastní černou budoucnost nepochyboval o porážce nacismu a vítězství komunismu, jako jediné možné ideologie. Ani na chvíli neztrácel víru v sebe samého, nedával najevo sebemenší slabost. Jednosměrné zobrazení poněkud oslabuje hodnotu díla. Právě toto černobíle viděné rozvržení světa posloužilo komunistické ideologii po roce 1945.

Kritika a vydání díla

Reportáž psaná na oprátce se stala vlajkovým dílem poválečné literatury. Teprve po pádu komunismu ^{tehdejší} ~~tehdejší~~ ^{bádání} doložilo, že dílo bylo účelově zkresleno redakčními zásahy, které byly provedeny dle pokynů KSČ, ještě před prvním vydáním.

Můžeme tedy mluvit o autobiografickém textu? V zásadě ano. Fučík zaznamenal skutečné události, které pouze literárně stylizoval. Podává svědectví z výslechů, seznamuje čtenáře se čtyřstovkou, místností, kde čekají na výslech komunističtí vězni, v mini portrétech charakterizuje osoby, se kterými se setkal. Reportáž psaná na oprátce vznikla poskládáním motáků, na kterých Fučík vše zaznamenával. Ven se dostaly pomocí jednoho z dozorců a poté byly různě schovávány až do konce války, kdy z nich Fučíkova manželka Gusta ^{ic osvobození} sestavila knihu ^{- deník} vzpomínek svého manžela.

Opomineme-li jisté dobové tendenční zkreslení, je Reportáž psaná na oprátce skutečně jedinečným dílem, které se podařilo autorovi ^{na} ^{čkal} šepsat těsně před smrtí, kterou ^{knize} ^{trusle} sám očekával. Po roce 1990 byl zpřístupněn autentický text Reportáže, byla prokázána pravost motáků a ^{knize} ^{trusle} přiznáno nezpochybnitelné místo, které tato próza v poválečné literatuře zastává.

Fabulovaná próza s tématem boje

Bezprostředně po skončení druhé světové války nebyla psána jen díla dokumentárního a svědeckého charakteru, ale i fabulovaná próza. Autoři psali spíše kratší prozaické útvary, zejména povídky a novely. Reagovali v nich na prožitek konce války, pražského povstání a osvobození. V krátkých příbězích zobrazovali hrdiny, kteří obětavě bojovali a položili své životy. Hrdiny byli často mladí lidé vášnivě bránící svou vlast. Byli si vědomi svého dějinného poslání. Nezpochybovali své jednání a nebáli se možných důsledků. Často tyto typy prózy sklouzávaly do pathosu a jednoduchosti. Přesto byly čtenářsky velmi oblíbené. Lidé potřebovali své hrdiny, které by mohli obdivovat. Velmi úspěšnou a oblíbenou se ihned po svém vydání stala Drdova Němá barikáda.

Jan Drda – Němá barikáda

Jan Drda napsal Němou barikádu ihned po skončení války, tehdy mu bylo třicet let a měl již za sebou velmi úspěšný debut *okamžitě* Mestečko na dlani. Na rozdíl od pozdějších autorů byl už zavedeným spisovatelem. Němá barikáda byla jeho bezprostřední reakcí na válku. Tehdy byli lidé plni nadšení ze svobody, obdivu k hrdinům a úcty k padlým. Z toho vyplýval všeobecný sklon k monumentalizaci a patosu, který je znát i v této povídkové próze. Poprvé vyšla v roce 1946. *novelizačně*

Kompozice

Povídkový soubor tvoří jedenáct drobných příběhů, které jsou nazvané podle poslední povídky. Celou sbírku povídek *motto - úvod z básně* uvozují citáty Františka Halase ze *okamžitě* Zpěvů úzkosti:

Viděl jsem slzy v očích žen

Viděl jsem pěstě zaťaté

Počkejte málo, málo jen

však vy nás poznáte

(J. Drda, 1985, 1). Vybraná část zpěvu podává svědectví o utrpení českého národa. Vyslovuje odvahu postavit se proti okupantům, bojovat a porazit je. *okamžitě*

Burcuje lid, aby se nevzdával a šel do boje. Příběhy povídek pokrývají celou dobu okupace počínaje 28. říjnem 1939 (Třetí fronta), přes období Heydrichiády (Vyšší princip) až po pražské povstání (Němá barikáda). Názvy povídek jsou převážně metaforické. Často je tvoří ^{příběh, situace, místo, událost, události} pouze přezdívky postav z povídek (Včelař, Záškodník, Vyšší princip) nebo jsou symbolem věcí, ať už hmotných či nehmotných (Třetí fronta, Němá barikáda). Příběhy mají zpravidla jednoduchý děj, který vede k dramatickému vyvrcholení. Postavy ⁴⁰ neprocházejí žádným vývojem, jsou spíše konstantní. Již od počátku povídky víme, zda jde o postavu kladnou či zápornou. Příběhy se odehrávají povětšinou v Praze. V první a poslední povídce má Praha velmi důležitou roli. S nadsázkou se dá říci, že je další postavou příběhu. Hrdinové za ni bojují, a jestli ji ubrání, ubrání celý národ, celé Čechy.

Hrdinové barikád

První a poslední povídka rámuje ostatní. ⁷ Třetí fronta a Němá barikáda ukazují boje na barikádách. Hrdinou je zde kolektiv. Formálně je hlavní postavou povídky Třetí fronta mladý muž Sláva, který s kamarády bojoval ve Španělsku. Vzpomíná na tyto okamžiky a chce bojovat i o Prahu, to měla být jeho třetí fronta, ale musí odjet. Nakonec se připojuje k davu lidí, který se rozhodne postavit Němcům na odpor. Tehdy splývá s davem a stává se společně s ním skutečným hrdinou povídky. „ A Sláva Mach, stoje v řadách těch, kteří mají padnout, stoje bezbranný proti kulkám, vzlyká pocitem nesmírného štěstí. Ne za horami, ne přes půl Evropy, ale tu, v této čáře, kterou rýsují první mrtví, je jeho třetí fronta.... Tudy, ať živými či mrtvými, se fašisté už nikdy nedostanou vpřed. Našimi srdci neprojdou!“ (J. Drda, 1985, 17). ^{Ustřední} Ustřední povídka Němá barikáda také vypráví příběh skupiny lidí, kteří ^{Těmi byli} neohroženě bojují. Tři muži na barikádě odmítnou opustit svá stanoviště, dále čekají na Němce. Před nimi je ^{První kula} vypálená barikáda. Ještě před několika hodinami na ní bojovali jejich známí, slyšeli je, teď je barikáda němá. Když se konečně Němci přibližují, mají radost. Myslí na své mrtvé kamarády. Každý pochází odjinud, ale zde se spojili. Společně píší heslo no pasaran (neprojdou) a bojují: za Prahu, za Holandsko, za Španělsko.

ročník = multiklasní

V ostatních povídkách jsou hrdiny jednotliví lidé. Starý včelař i profesor (Vyšší princip jsou postavami, které proti okupantům bojují sami svým vlastním způsobem. I v nesvobodné době se stávají svobodnými, protože zůstali lidmi. Pan řídící Havlík z povídky Včelař u sebe ukrývá tři odbojáře. Očekává, že tváří v tvář nepříteli zachová svoji důstojnost a klid. Když ukrývaní muži spí na půdě, on dole ve světnici bdí, sedí u knihovničky a listuje Palackého dějinami s pocitem, že již zúčtoval se životem. Byl zvyklý vídat vesnickou smrt, teď poprvé uzřel násilnou ² b³ěšnivou ⁴ smrt, kterou ⁵ sebou přinesli Němci. Nacisté se ho snaží přinutit, aby prozradil, kde se muži ukrývají a co zde pohledávali. On mlčí, se smutkem sleduje, jak vztekli vojáci rozkopávají a ničí jeho včelíny. „ ... před zničenými úly klečel pan řídící Havlík. Tráslavými prsty přebíral žalostné trosky pláství. Ve vlasech, ve vousech, na prsou i na ramennou pokryt svými dělničkami, zoufale pobíhajícími z místa na místo, plakal starýma očima jako dítě.... Roj pokojněl jeho blízkostí. To ... jsou... oni... I včelám ... berou život!“ (J. Drda, 1985, 22). Záhy je stařec zastřelen. Hrdinství jeho postavy má své kořeny v jeho celoživotním jednání a smýšlení, stejně jako u pana profesora z povídky Vyšší princip.

Pan profesor je svojí ¹ podstatou člověk velmi mravní. Často káže ² studentům dbát vyššího principu mravního, podle čehož vznikla jeho přezdívka. Tři jeho žáci jsou během vyučování zatčeni a večer zastřeleni. To on má pronést ke třídě proslov, který odsoudí jednání chlapců. Nedokáže to. Nechce svým žákům lhát do očí. Nemůže schválit takový ³ zločin. Celý život se řídil mravním principem a teď ho má popřít? Nakonec si zachová důstojnost. „ Z hlediska vyššího principu mravního... vám mohu říci jenom jedno: vražda na tyranu není zločinem! ... Také já... schvaluji atentát na Heydricha!“ (J. Drda, 1985, 28)

Tito zdánlivě nehrdinští, drbnní lidé, kteří doposud nerušeně žili svůj život, jsou postaveni před situaci, kdy se buď projeví jako zbabělci nebo jako hrdinové. A oni si vybírají ihned. Když je třeba, prostě a samozřejmě konají hrdinské činy. Oproti nim stojí fašisté, terorizující nevinné lidi jako například muž z povídky Zákeřník, který se ¹ schovává v bytě staré matky a z okna stíhlí po českých dětech, dokud nezastřelí malou holčičku. Ironií je, že je doktorem medicíny, který by měl lidi zachraňovat a ne je zabíjet.

Co to vlastně je? Hrdinství znamená, když si lidé v podmínkách nepřátelských, těžkých okolností a poměru křivě hlásají mravní, nepřítel a Pančelové jistě, včetně Růžiček a Husáků?

Druhá vlna literatury s válečnou tematikou

Od roku 1954 se znovu objevují literární díla s námětem okupace a druhé světové války. Autoři se orientovali na menší literární útvary, zejména na povídku a novelu. V prózách stále setrvalo autentické ladění, ale pomalu je vytlačovala jiná forma zpracování. Začal se prosazovat generační akcent. Někteří autoři během okupace dospívali, a to měnilo jejich pohled na válku. Jedním ze základních zobrazovaných témat se stalo dozrávání během okupace. Spisovatelé se nořili do nitra svých postav. Již nešlo o to vyzdvihnout hrdinství, ale ukázat válečnou každodennost, která mladé lidi formovala. Jedním z prvních autorů, kteří tento prvek do české literatury přinesli, byl Josef Škvorecký ve svém románu Zbabělci. Dalším novým výrazným ^{motivem} motivem byla analýza mravní volby jedince tváří v tvář zlu, jež ho obklopuje.

Na přelomu padesátých a šedesátých let vstoupily do literatury s tematikou okupace i jiné tendence. Zcela nově se otevřel námět židovského osudu a holocaustu. Pro většinu spisovatelů byla válka stále živou osobní zkušeností, ale už se na ni dokázali podívat s odstupem. Již nekladli důraz na bezprostřední dokumentaci hrůz a zločinů nacismu, neslavili hrdinství odboje. Zajímal je individuální prožitek jednotlivce, osobní odpovědnost člověka a nutnost bojovat se zlovůlí jiných, aby si zachoval vlastní důstojnost. Docházelo k silné deheroizaci tématu. Hrdinou již nebyl kolektiv bojujících lidí ani ^{holocaustu} odvážných, hrdě umírajících jedinců, jak jsme se s nimi setkali v Drdově Němé barikádě. Hlavním tématem se stala degradace lidství nepřátelskou totalitní mocí a z toho plynoucí pocity strachu a zoufalství. Námět holocaustu přinesl i motivy ohrožení celého etnika a vydědění ze společnosti, což se u většiny postav projevuje jejich sounáležitostí navzdory krutým okolnostem. Názorně je tato tendence rozpoznatelná v některých Lustigových textech v knize Démanty noci.

K další výraznější proměně látky došlo kolem roku 1963. Inspirace autentickým, osobním prožitkem ustoupila do pozadí. Základním motivem se stal existenciální boj o svobodu člověka, který je neustále ohrožován zlem. Autoři zobrazovali lidskou bytost uprostřed samoty a bezmoci. Arnošt Lustig, v novele Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou odhalil střetnutí lidské důvěřivosti a

naivity s krutou mocenskou manipulací a vypočítavostí. Ladislav Fuks odkryl sugestivní pocit osamocení a stísněnosti mladého člověka v povídkovém souboru *Mí černovlasí bratři*.

V následujících kapitolách se budeme zmíněným tendencím věnovat podrobně a ukážeme si jejich principy na těchto konkrétních dílech: Josef Škvorecký – *Zbabělci*, *Sedmiramenný svícen*, Arnošt Lustig – *Démanty noci*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, Ladislav Fuks – *Mí černovlasí bratři*.

Zbabělci

Generační problematika

Po válce do literatury vstoupili noví spisovatelé. Šlo o generaci autorů, kteří v atmosféře protektorátu a válečného Československa dospívali a hledali své místo v životě. To je velmi silně ovlivnilo. Válka bořila jejich mladistvé ideály. Většinou museli zanechat studia a byli totálně nasazení na práci v Německu. Po skončení války začínali znovu budovat své místo v životě. To vše se odráží v jejich dílech. Stejně jako většina autorů na přelomu padesátých a šedesátých let, kteří zpracovávali válečnou tematiku, se zaměřovali spíše na úděl jedince, na individuální prožitek. Co je od ostatních odlišovalo, byl generační akcent. Jejich hrdinové se vymezují vůči generaci svých rodičů, podléhají mladické nerozváženosti. Chtějí, aby se jejich život ubíral jiným směrem. Hodnotí a kritizují starší generace.

Próz s touto tematikou bylo více, avšak románem, který zaujal a pobouřil širší společnost i odbornou veřejnost, jsou Škvoreckého Zbabělci.

Josef Škvorecký - Zbabělci

Josef Škvorecký byl jedním z autorů, kteří po druhé světové válce teprve vstupovali do literatury a zaujali již svojí prvotinou. Román Zbabělci napsal v roce 1948, ale byl vydán až roku 1958. Předtím psal Škvorecký pouze poezii a drobné povídky. Ve Zbabělcích se poprvé objevuje postava ^{Danny} Manny Smiřického, která dále prolíná většinu tvorby Josefa Škvoreckého. Můžeme tedy říci, že Zbabělci jsou první částí volné románové řady s tímto ústředním hrdinou. Následují Tankový prapor, Prima sezóna, Příběh inženýra lidských duší. Autor tak podává ucelené svědectví o české společnosti od okupace až po zkušenosti z exilu.

Kompozice díla

Zbabělci jsou satirickým románem o posledních dnech války, který je rozdělen do osmi kapitol. Každá kapitola je věnována jednomu dni květnového povstání v roce 1945. Román je napsán formou deníku hlavního hrdiny Danny ^{ho}

Smiřického. Danny je ovšem velmi nespolehlivým vypravěčem. Popisuje události tak, jak je vnímá on. Chybí ^{největší} objektivní pohled. Čtenář se dozvídá pouze o událostech, kterým byl Danny přítomen. Příběh je vyprávěn chronologicky, pouze občas je zpestřen retrospektivními vzpomínkami. Dalšími hrdiny jsou Dannyho přátelé a ostatní obyvatelé ^{malé} městečka. K hlavní myšlence knihy odkazuje již její název. Zbabělci vypráví ^o o lidech, kteří se nechovali hrdinsky, spíše naopak, aniž by to ^{chtěli} chtěli přiznat sobě i ostatním.

Satira a revoluce bez patosu

Druhá světová válka, protifašistický odboj, květnové povstání, osvobození Rudou armádou, to byla v literatuře padesátých let absolutní témata. Josef Škvorecký tedy období konce války zobrazuje ^{absolutně} nebyvalým způsobem. Dějištěm příběhu není Praha a boje na jejich barikádách, jak nám květnové povstání předkládá Drdova Němá barikáda. Škvorecký revoluci přenesl do prostředí maloměsta. Zatímco v Němé barikádě nadšení vlastenci bojovali proti okupantům, slibovali, že Němci přes jejich obranu neprojdou, pokládali životy za záchranu hlavního města, v Náchodském pivovaru se ^{scházejí} scházejí představitelé města až ve chvíli, kdy se Němci sami vzdávají, osvobození je již jisté a oni nemají co ztratit.

Škvorecký rozbil patos, který byl charakteristický pro předcházející díla. Provokoval a ukázal to, co se také odehrálo, ale nikdo to nechtěl vidět. Hned první scéna románu je z tohoto hlediska pobuřující. Danny a jeho kamarádi se scházejí v baru Port Arthur, aby si společně zahráli několik skladeb, a přitom probírají novou situaci ve městě.

Seděli jsme v Port Arthuru a Benno řekl:

„Tak revoluce se vodkládá na neurčito.“

„Jo,“ řekl jsem a strčil jsem si plátek do úst. „Z technickejch důvodů, ne?“

„Áno, z technickejch důvodů,“ řekl. „Nemaj dost zbraní a odvahy a je tady ještě moc Němců.“

„Vůbec je to blbost,“ řekl Fonda. „Ať je každej rád, že to doposavad de tak hladce.“

(J. Škvorecký, 2005, 7). Obsah tohoto rozhovoru odkazuje ke Škvoreckého pojetí revoluce. Sami chlapi ironizují postoj starší generace k revoluci. Přejde jim absurdní, že by jejich otcové, tak jak je oni znají, měli být skutečnými hrdiny povstání. Polemizují, zda revoluce bude nebo ne, zatímco Němci se už sami vzdávají. Dobrovolníci, mezi které patří i Danny a jeho přátelé, se scházejí v pivovaru. Přicházejí ve špatně padnoucích předválečných uniformách, horolezeckém, sportovním či turistickém oblečení. Některé kusy oděvu jsou ve vyprávění poznávacím znakem postavy, například krátké pumpky a modrá rádiovka doktora Bohaty. Hlavní představitelé města se najednou stávají veliteli armády složené z nezkušených mladíků. Danny s kamarády záhy prožívají rozčarování z revoluce. Mají pod vedením doktora Bohaty obcházet každé tři hodiny město a dbát na pořádek v něm. Je jim zima, mají hlad, bolí je nohy a jsou unavení. Nesmějí odejít domů, dokud jim neskončí služba. Z původního dobrodružství se stává nepříjemná povinnost. Další dny jsou stále více utvrzování ve svém dojmu, že vlastenectví občanů Kostelce je falešné.

Na postavě paní Strnadové Škvorecký ukazuje malost a sobeckost některých obyvatel. Danny ji potkává na ulici a ona se raduje z toho, že všichni kolaboranti budou postříleni. Nejde však o spravedlnost, ale o pomstu. Paní Strnadovou vůbec nezajímají nějakí kolaboranti. Těší ji fakt, že bude popraven manžel její sousedky, se kterou se nesnese. Autor zesměšňuje i snobství a maloměšťáctví vyšších vrstev. Danny obchází dobře situované rodiny a snaží se v nich ubytovat anglické vojáky. Paní domu se netváří příliš ochotně. Mávat vlaječkami, ^{ohrávkou} strachovat se o manžele, kteří v pivovaru dělají revoluci, to ano, ale ubytovat si doma špinavého cizího vojáka, to se jim nechce. Výjimku představují paní doktorová a Dannyho maminka, které se bez rozpaků postarají o více vojáků.

V tomto románu hrdinové nehodnotí události května 1945, ale naopak tyto události hodnotí je¹. Podávají zprávu o české společnosti.

¹ Vohryzek, J.: Literární kritiky, vyd. Torst, 1995, s. 133

Pohled tváří v tvář válce a jejím důsledkům

Proměna revoluce v románu začíná příjezdem sovětských vojsk. Nakonec se Danny do revoluce zapojuje více, než by byl předpokládal. Zažívá okamžiky, v nichž válka ukazuje svoji skutečnou tvář. Je přítomen náletu stíhačky, při kterém je střelou do břicha smrtelně zraněna mladá paní doktorová. Danny hledí na její krásnou tvář a vzpomíná na chvíle, kdy oplývala životem a pouštěla se s ním do hravého flirtování. Později se připojuje k jednotce střílející na tank. Přímo před očima mu umírá spolužák Hrob, kterému se podařilo tank ^{sestřelit} sestřelit. Danny prožívá rozčarování. *Tank vůbec nestřílí! Odkud, když předtím to bylo?*

Společně s kamarády je svědkem krutostí, které provádějí ostatní obyvatelé města. Vydávají je za vlastenecké jednání, ale jde pomstu. V pivovaru vidí mučení a následné popravy německých vojáků. Čeští vojáci se přeměňují ve fanatické a netolerantní jedince. Vždyť jsou vlastně skoro všichni stejní. Když Danny prochází kolem vily židovského doktora Strasse, vidí, že němečtí oficíři již ze strachu před Rusy odjeli a nechali zde jen chudáky vojáky. Je mu jich líto. Stejný pocit zažívá, když němečtí vojáci jdou za českou hlídkou, aby se dobrovolně nechali odzbrojit. Samotní příslušníci hlídky je litují. „*Kluci, já dyž ty Němčíky viděl, takový zkroušený a utahaný a votrávený, tak mně to najednou přišlo všechno tak pitomý nebo co, že nevim...*“ „*Mě těch Němčíků bylo úplně líto.*“ (J. Škvorecký, 2005, 139). Najednou proti sobě nestojí Češi a Němci, ale lidé, kteří válku způsobili a teď utíkají, a kluci, jež do ní byli vmanévrováni. Stojí tu proti sobě chlapci stejné generace a stejných zájmů. Danny a jeho kamarádi si uvědomují, že totéž se mohlo stát jim samotným. Němečtí vojáci také měli před válkou své sny a plány, které byly zničeny a nadobro ztraceny.

Danny se během povstání setkává s Židovkami, které procházejí městem při návratu z koncentračního tábora. Jsou špinavé, v pruhovaných šatech, nedá se určit jejich věk a připadají mu šeredné. Prožívá pocit viny, protože jde před nimi sytý a čistý. Tuší, co se odehrávalo v koncentračních táborech, ale nechce od nich nic vědět. Bojí se toho, co by slyšel. Tohle už není vlastenecká revoluce v jejich malém městečku, Židovky představují skutečnou válku, která probíhala. Jsou hladové a vypadají, že umírají. Na první pohled je na nich vidět prožité utrpení.

Po revoluci nachází Danny svoji fotografii se samopalem ve výloze prodejny na nástěnce. Pod ní je nápis „Obránci vlasti“. Stydí se. Ví, že se mu budou kluci posmívat. Samotnému mu to přijde k smíchu. Co vlastně bránil? Kdyby tak ostatní věděli, že většinu času během těch pár dní myslel na Irenu a jazz. Ne, on nebyl obránce vlasti, zejména v porovnání se spolužákem Hrobem. Jeho fotka Dannyho dojme. Vzpomene si, jak Hrob den předtím zemřel. Je mu líto, že se to stalo tak brzy a bídně, myslí na smutek jeho matky. V tu chvíli mu celé povstání a všichni představitelé města, kteří se nyní hrdinně naparují, připadají směšní. Tak, jak dělali revoluci, teď nadšeně vítají Sovětské vojáky. Velká historická událost není hlavním hrdinou románu. Tím je Danny. Konec druhé světové války nám podává zprostředkovaně pouze on, neexistuje jiný vševědoucí vypravěč. Z toho vyplývá způsob podání událostí. Danny je mísi dohromady se svým citovým poblouzněním k Ireně i s vášní k jazzu. Pro něj každý den revoluce začíná a končí doma v teplé posteli. Drdovi hrdinové prožívali zcela autentickou válku. Spávali na barikádách a jejich obyčejné starosti odsunul do pozadí strach o vlastní život. Nepřemýšleli nad ničím jiným a nepochybovali nad sebou. V tom je jeden ze základních posunů zpracování tématu okupace, který proběhl od Němé barikády ke Zbabělcům.

Postava Dannyho Smiřického

Celý román je vyprávěn v ich-formě. Postava Dannyho je nespolehlivým vypravěčem. Jeho zorný úhel postihuje jen náznaky celku. Pozornost autora je zcela upřena jen na něj, ať je okolní dění sebevíc dramatické. Danny Smiřický je dvacetiletý mladík totálně nasazený v továrně na stíhačky Messerschmitt. Jeho rodiče pocházejí z vyšší vrstvy a vytvářejí mu příjemné zázemí, kam se může bez starostí vracet. Většinu informací o něm se dozvídáme od něj samotného. Výpovědi jiných postav jsou v tomhle ohledu spíše zanedbatelné a většinou jsou zabarveny jeho vlastními postoji. Dannyho pohnutky k jednání mají daleko k hrdinství, jsou diktovány velice osobními, často až egoistickými pohnutkami, zejména snahou zalíbit se děvčatům a touhou po dobrodružství. Sám Danny v počátcích povstání upřímně přiznává: „Nechtělo se mi bojovat z nějakých vlasteneckých nebo strategických důvodů. Němci už byli stejně nahraní, takže to

nemělo smysl. Chtěl jsem do toho jít jen kvůli Ireně. Abych se před ní vytáhl. Kvůli tomu.“ (J. Skvorecký, 2005, 21). Danny je „pásek“, který nepřemýšlí o důsledcích svého jednání. V jedné scéně riskuje život, když se před německými vojáky vytahuje, aby zapůsobil na Irenu. Je ovlivněn americkými gangsterkami, často užívá stejná gesta jako jeho oblíbení herci. Případá si jako Al Capone. Vojáci nemají pochopení pro jeho filmové hrdinství, odvádí ho pryč. Na záda mu míří zbraní. Dokud je v dohledu Irena, Dannymu nedochází vážnost situace. Pak se však začíná bát. Uvědomuje si, že vojáci mají v úmyslu ho zastřelit, a že tak hloupě může skončit jeho mladý život.

Touha po Ireně prostupuje celým románem. Danny ví, že má jen malou vyhlídku získat ji, protože je věrná svému příteli Zdeňkovi. Přesto ji pronásleduje až s komickou posedlostí. Při každé příležitosti jí vyznává své city. Je jí posedlý, ačkoli tuší, že Irena je dívka ^{jeví} průměrné inteligence i krásy. Jeho city se pohybují v krajních ~~bojích~~ ^{mezi} ~~mezi~~ absolutní a ryzí láskou a vědomím, že jde spíše o hloupou holku, jak ji také sám nejednou označuje. Utěšuje Irenu, když je nezvěstný její přítel, i když v duchu doufá, že Zdeněk se už nevrátí. I tehdy jí vyznává lásku. Nerozumí jejímu strachu. On sám se neumí o nikoho bát. Nikdy neměl o nikoho strach. Nechápal, jak může někomu záležet na někom druhém, na tom, jestli se někomu druhému něco stane. Myslí si, k čemu se bát. Nic se přece nemůže stát. Přesto je dojat, když se Irena bojí i o něj. On sám by o ni takový strach neměl. ~~Na to~~ ^{to} moc dobře ví, že občas ji vlastně vůbec nemiluje. Záleží mu na ní, jak sám říká, z nedostatku lepšího zboží. Zároveň sní, že si vezme královnu württemberskou, která ještě donedávna pobývala na místním zámku. Když je s jinými dívkami, ~~tak~~ na Irenu nemyslí. Smluví si rande se služebnou Mici, flirtuje s kamarádkou Lucií, přesto zase skončí u snění o Ireně. Ona je v tomto příběhu jeho osudovou ženou. Budoucnost si představuje po boku dívky, kterou potká v Praze. Přítomnost je spojena s Irenou. Jeho chování během revoluce je ovlivňováno snahou zalíbit se jí. Nechá se vyfotografovat se samopalem přes rameno a chce jí fotku ukázat, aby viděla, jak je statečný. Ironií je, že ^{někdy} tato fotografie zdobí nástěnku po skončení povstání a Danny samotný se stydí za označení hrdina. V pohnutých dnech konce války zůstává v popředí jeho zájmu láska k Ireně a jazz. Danny není pokrytcem a sobcem, jak by se

mohlo zdát, je páskem, který si neuvědomuje vážnost situace, protože jeho konkrétně se válka osudově nedotkla.

Generační konflikt

Dannyho postava sice neprochází žádným zásadním vývojem pod vlivem událostí, které prožil, ale nedá se říci, že by v jistém slova smyslu nezmoudřel. Převládá u něj pocit odcizení, ^{ztráty} pozbytí životnosti pozice, ve které vystupoval před válkou. Ukončil střední školu a měl jít studovat do Prahy. Najednou je dělníkem v továrně na stíhačky, je narušena kontinuita jeho životní cesty. Nemá pevnou víru v žádné cíle. Jeho plány do budoucna jsou spíše fantazírováním, chce hrát jazz a zažívat milostná dobrodružství. Trpí pocitem ^{dělní} nedostatečnosti, což si vynahrazuje napodobováním svých filmových idolů. ^{u potě} Sám tvrdí, že nad sebou nikdy neztratil vládu ani vzteky ani zamilovaností, nedokáže se bát o nikoho sobě blízkého. I když k tomu nemá výrazný důvod, vymezuje se proti svým rodičům. Přijdou mu maloměšťačtí, čeká od života více, chce do světa. Na svůj život i na sebe hledí se smyslem pro humor a neúspěchy zlehčuje. Necítí tíhu a tragičnost války, ví, že budoucnost je před ním. Veškeré Dannyho rozporuplné pocity jsou autorovým protestem vůči černobílým ideovým hrdinům. Helena Kosková ² nazývá Dannyho jedním ze zbabělců, o kterých Škvorecký ve svém románu píše.

Danny je příliš mladý a naivní, aby si dokázal uvědomit celou tíhu situace. Nerozumí rodičům a jejich strachu o Prahu, aby nebyla bombardována. Danny je naopak vzrušen představou hořících Hradčan. Neprojevuje úctu účastníkům revoluce, skepticky hledí na doktora Bohatu, nedovede si představit otce na barikádách, ale přátelí se s Angličany. Jejich boj mu připadá hrdinský, obdivuje je, když je vyprovází k vlaku, tak si uvědomuje, že s nimi odjíždí i jeho svět. Svět hrdinů a správných chlapů. Oni jedou domů, budou manželkám vyprávět o svých zážitcích a pít pivo. Je z toho smutný do chvíle, než si uvědomí, že i pro něj začíná nový život. „Zase nová kapitola věčně stejného života“ (J. Škvorecký, 2005, 368).

² Kosková, H.: Žádný člověk není symbol, spol. Josefa Škvoreckého, 1990, s.66

Motiv jazzu

Velmi významným motivem, který prostupuje celým románem, je jazz a hrdinova láska k němu. Sám Škvorecký je velkým příznivcem jazzu. V šedesátých letech byl jazz vnímán jako manifestační příklon k západu, k demokratické kultuře. Autor na tento fakt poukazuje tím, že Dannymu jsou bližší Angličané, s nimi má společnou řeč a obdiv k hudbě, Rusové jsou mu cizí. Nejde jen o hudební formu, ale o téměř světový názor. Jazz byl oficiálně Němci odsouzen jako produkt nižší rasy. Jako výtvar americké kultury se jazz stal symbolickým projevem protinacistického odporu. Zároveň se v těchto myšlenkách projevuje idealizace Ameriky jako země svobody a plného neomezovaného života. Toto vše však ve Zbabělcích vysloveno není, jazz zde stojí nad historickou problematikou. Je pouze metaforou svobodného, ničím neomezovaného života. Motiv jazzu je vodítkem k vnitřnímu světu hrdiny. Je součástí generačního sporu, neboť jde o hudbu mladých. Vyprávění začíná zkouškou jazzové kapely, ve které hraje Danny na saxofon, a končí veřejným koncertem. Je tedy celé orámované hudbou. Prostřednictvím kapely se také čtenář seznamuje s ostatními postavami. Pro Dannyho a jeho přátele je láska k jazzu jednou z forem úniku ^{v realitě} v době okupace. V ní vidí budoucnost. Kdykoli si Danny představuje, jak bude dále žít a pomýšlí na Prahu, nechybí v jeho představách milovaná hudba.

Jazzová kapela má svůj předobraz ve Škvoreckého životě. Nešlo o bobcrosbyovský dixieland³, ale o velký band. Nebylo myslitelné, dát do románu takto velkou skupinu, neboť by si čtenáři ani nezapamatovali jejich jména, proto z původně velké kapely vytvořil Škvorecký malou tradiční jazzovou skupinu. Zajímavý dopis dostal Josef Škvorecký od skutečného Benna, který zpanikařil a obával se, že za činy a chování, které je mu připisováno v knize, by mohl být stíhán. Přitom vlastně potvrdil, že vše, co se v románu píše, je pravda, až na jedinou věc, a to, že on během revoluce neřekl jediné sprosté slovo. Jako literární postava jich užívá bohatě. To samozřejmě lhal, ale musel. Měl ženu a dítě a obával se podobných postihů, kterých se dostalo autorovi.

³ tradiční jazzová kapela inspirovaná Bobem Crosbym

Jazyk

Necháme-li stranou fabuli Zbabělců, zjistíme, že jsou napsány velmi zajímavým způsobem. Škvorecký ve své snaze o autenticitu nechává dialogy tak, jak by je lidé skutečně ^{řekli} řekli, jako by byly bez literární zkratky či jakékoli stylizace. A přece jsou upraveny a autor nad nimi dlouze přemýšlel. Inspiraci našel v Hemingwayově způsobu psaní. Zcela záměrně mísil obecnou češtinu a páskovský žargon, který ještě více zdůrazňuje generační rozestupy. „Lidé v románu nic složitě neprojednávají, nepřou se, pouze se radostně baví, jen tak kecají“. (V. Černý, 1994, 13).

Vydání a kritika díla

Josef Škvorecký začal psát tento román na podzim roku 1948 v klavírním pokoji ve vile svého strýce Dr. Josefa Nováka. V pauzách často usedal ke klavíru a hrál, aby se dostal do formy a lépe mu ^{šlo} šlo. Zároveň se v té době připravoval na první státnice z angličtiny. Druhou část Zbabělců dopsal v Karlových Varech, kde se léčil ze žaludeční neurózy. Ve svých vzpomínkách přiznává, že na čtenáře vůbec nemyslel. Chtěl jen znovu prožít významné chvíle života.

Poté, co Škvorecký svůj román dokončil, předčítal jej nejprve na avantgardních sešlostech již zavedených spisovatelů, mezi které patřili Jiří Kolář či Bohumil Hrabal. Jindřich Chaloupecký ho přemluvil, aby přepsal Zbabělce na stroji. Nakonec se mu však nelíbili. O první vydání Zbabělců se zasloužil Ladislav Fikar, ředitel nakladatelství Československý spisovatel. Román vyšel před Vánoci v době po prosazení ideologické oblevy. Celý měsíc se nic nedělo, pak se strhla ostrá kritika. Škvoreckého manželka, Zdena Salivřerová odvezla rukopisy do Náchoda za svým tchánem, aby je nenašla domovní prohlídka. Spisovatelův otec je předal sokolským bratřím v jedné vesnici. Škvorecký dostal výpověď ze svého dosavadního místa. Většina výtisků románu byla zabavena a nesměla se již prodávat. Díky známosti s Janem ^{Řezáčem} Řezáčem byl Škvorecký přijat do knižní redakce angloamerické literatury v nakladatelství Odeon. Označení Zbabělců za nevhodnou knihu bylo promyšlenou kampaní ÚV KSČ, kdy strana

chtěla exemplárně potrestat spisovatele, kteří začínali být nepohodlní. ^{Rozhodovalo} Vybíralo se mezi Edvardem Valentou a Karlem Ptáčníkem. Nakonec ^{by} byl zvolen Josef Škvorecký. Paradoxem je, že výsledkem této kampaně byla téměř legendární čtenářská obliba Zbabělců. Okolo roku 1962 se začalo uvažovat o tom, že by mohl být román znovu vydán. Škvorecký musel některé věci pozměnit, například nahradit výraz Rusák synonymem Rus, seškrtat scénu mučení německých vojáků a vypustit část věty: SSSR – Jen se neposer. Ta nakonec přeci jen zůstala, i když pozměněná. Zbabělci vyšli v bývalém Československu celkem čtyřikrát.

V zimě 1967 – 1968 napsal Škvorecký společně s Milošem Formanem pro Barrandovské filmové ateliéry filmovou povídku a dostali smlouvu na scénář. Film Zbabělci se měl točit v létě 1969 v Náchodě. Bohužel k tomu již nikdy nedošlo.

Jednou se Josefa Škvoreckého zeptali: „Proč Zbabělci, a kdo jsou zbabělci?“

Odpověděl: „Já nevím proč a nevím kdo. Napadlo mě to prostě. Snad je to výzva k zamyšlení nad pravostí patosu velkých slov.“ (H. Kosková, 2004, 33).

Židovská tematika a Holocaust

Od padesátých let se někteří autoři zaměřovali výlučně na židovskou tematiku a holocaust. Zobrazovali degradaci lidství, kterou s sebou válka přinesla, ale i soudržnost, vznikající mezi ponižovanými lidmi. Již nezáleželo na tom, kdo byl z jaké společenské vrstvy či jaké byl víry. Hrdinové těchto příběhů bojovali o holé životy. Významným impulzem k rozšíření zájmu o židovské téma se stala tvorba Arnošta Lustiga.

Arnošt Lustig

Arnošt Lustig je židovského původu a za války byl v několika koncentračních táborech, kde mu zemřela většina příbuzných. Vrátil se pouze maminka a sestra. Utekl z transportu smrti, což popsal v jedné ze svých povídek. Jako šestnáctiletý byl odtransportován do Terezína. V táborech Osvětim a Buchenwald nabyly autorovy hrůzné zkušenosti na intenzitě. V Osvětimi byl svědkem toho, jak jeho otec šel do plynu, protože si nesundal brýle. Z patnácti tisíc židovských dětí se vrátila necelá stovka a mezi nimi byl Arnošt Lustig. Zážitky, které si přinesl z mládí, v něm přetrvávají dodnes. Lustig tvrdí, že válka pro něj byla zkouškou, kterou podstoupil, aniž by chtěl. Byla to zkouška člověka, jeho odolnosti, odvahy, mravní důslednosti. *„Když válka začala, bylo mi dvanáct. Když skončila, bylo mi osmnáct let. Všechno důležité v mém životě, vše, co jsem se naučil, v čem jsem zklamal, v čem jsem obstál, jsem si ověřil za války. Za války jsem potkal nádherné lidi, kteří už nežijí, a zrůdy, jež mne dodnes v noci straší.“* (A. Lustig, 2002, 168).

Po válce Lustig vydával svědectví o tom, co prožil, o vyvraždění Židů, o každodenním životě v ghettu. Popírá objektivizující pohled na téma války. Nezajímají ho velké historické události jako předcházející autory. Lustig se zaměřuje na autentický prožitek jedince. Přestože většina příběhů, které píše, vychází z jeho vlastní zkušenosti, nejde o čistě dokumentární typ výpovědi, jak tomu bylo u Julia Fučíka. Své vzpomínky Lustig zpracovává formou povídek. První povídkový soubor *Noc a naděje* vydal v roce 1957, po něm následovaly *Démanty noci* (1958). V další tvorbě se Lustig stále věnuje údělu Židů během i

po druhé světové válce. Hlavní postavou bývá většinou žena (Dita Saxová, Nemilovaná, Kateřina Horowitzová). Autor píše nejen povídky, ale i romány. Všechny mají jedno společné, ukázat zrůdnost druhé světové války, nacistické ideologie a jejich vliv na jedince. Rok po vydání své prvotiny se Arnošt Lustig zapsal do povědomí čtenářů povídkovým souborem, který do té doby neměl obdoby. Přinutil čtenáře prožít úzkost a pocit vydědění židovského etnika.

Démanty noci

Tento povídkový soubor kritika označila za ucelenější a zajímavější než pouze o rok starší Noc a naději. Arnošt Lustig se v něm vrací ke svým zážitkům z ghatt i transportů. Stylisticky je zpracovává do povídek.

Kompozice

Démanty noci jsou souborem krátkých povídek, které mají společné téma holocaustu. Odehrávají se v blíže nespecifikovaném časoprostoru, jenž je významně omezen. Většinou jde o svět ghatt a koncentračních táborů s vlastními pravidly. Na malé ploše se odehrávají spíše situační ^{dramata} děje, které jsou pro hrdiny mezními situacemi.

Čtenář přímo vstupuje do děje. Povídky jsou bez jakékoli úvodní expozice. Rovnou se setkáváme s hrdiny a vzniklou situací. Nejen prostředí a čas, ale i charakter postav ^{omezují} stlačuje Lustig na minimum. Většina hrdinů je nazývána přezdívkou, ať již metaforickou (chlapec s dýkou), nebo pouze číselnou (ten druhý). Čtenáři není děj zprostředkován všeobecným vypravěčem, naopak, vypravěčská perspektiva je posunuta do světa vnitřního prožitku. S tím souvisí rozplývání dramatických okamžiků. Například v povídce Druhé kolo jednoho chlapce přistihl esesman, jak během transportu do koncentračního tábora krade chleba z odstaveného vagónu. Míří mu zbraní na hlavu, počítá do tří, a pokud mu chlapec neprozradí, kde je chleba ukrytý, tak ho zastřelí. „*Ted' to začalo plynout tak podivuhodně pomalu. Už přece bylo vyřčeno téměř všechno a ted' se musí dostavit ta nejposlednější chvíle ze všech.*“ (A. Lustig, 1958, 33). Tato vnější akce je rozfázována na samotné počítání. Mezitím se autor

rozepisuje o vnitřních pocitech chlapce a tím celý okamžik ^{prodlužuje} ~~patahuje~~ a drammatizuje.

Postavy a jejich vzájemné vztahy

Postavami jsou často lidé na okraji společnosti. Většinou jde o děti. Musí se postarat samy o sebe, aby přežily. Válka silně poznamenává jejich dospívání a další život. Autor v některých epizodách čerpal z vlastních zkušeností, proto příběhy chlapců dospívajících v době války působí tak realisticky. Postavy jsou označovány jen křestním jménem nebo přezdívkou. Málokdy se dozvídáme něco z jejich minulosti. Hrdinové řeší morální dilema, jak se zachovat. Mají se zachránit za každou cenu, nebo je mez, kterou když překročí, ztrácí své lidství, poslední zbytek důstojnosti? Ervín, v povídce Sousto, řeší dilema, zda má otci vytrhnout zlatý zub a za něj zkusit sehnat citrón, jenž by uzdravil jeho sestru. Již předtím svlékl mrtvému otci kalhoty, které vyměnil s jiným chlapcem za kus chleba. Jen co se kalhot zbavil, pocítil ulehčení. Byly břemenem. Nedokáže ani pozřít kousek chleba získaný za kalhoty. Zdá se mu ^{nově} nemorální vytrhnout otci zlatý zub. Musí si stále opakovat, že ~~jeho~~ otec je již mrtvý. „*Tohleto byl tvůj otec, živej člověk, a ještě včera a možná, že ještě v noci. Ale už ne.*“ (A. Lustig, 1958, 11). U dětských hrdinů dochází na základě zkušeností se zvráceným světem ghetta k psychickému posunu směrem od lítosti k cynizmu, až rezignaci. Již zmíněný Ervín nelituje smrti svého otce, naopak, myslí si, že by bylo lepší, kdyby zemřela i jeho sestra a matka, ghetto je pro ně příliš kruté. Lustig do této postavy vložil své vlastní pocity. Sám si přál, aby jeho matka raději zemřela, než aby trpěla v koncentračním táboře. Pro dnešního čtenáře je absurdní, přát si smrt svých rodičů, i když je hlavní motivací soucit. Jaké krutosti musely děti zažít? Právě to ale Lustig neukáže. Nesníží se k drastickým ^{obrazům} scénám, nenechává své postavy mučit a týrat. Důležité jsou pro něj pocity a proměny lidství, které likvidace Židů vyvolávala v nich samých.

Mezi lidmi v ghettech vznikala soudržnost, která nebyla vázána na jména, původ či víru. Dva zcela různí jedinci k sobě dokázali přilnout, protože už neměli nikoho jiného. Byli příliš opuštěni a již sami nedokázali snášet tu úzkost a strach. V povídce Bílý se chlapec Oškliváček sblíží s dívkou v nemocnici. Každý

den za ní chodí a povídá si s ní přes okno. Ukradne pro ni bílého králíčka a doufá, že dívce pomůže uzdravit se. Nikdy s ní nemluvil déle než pár minut, ale protože je sám a ona také, vzniká mezi nimi velmi intenzivní přátelství přerůstající v milostný vztah. O to horší je pak pro něj její ztráta. V povídce Druhé kolo skočí maličký chlapec před svého kamaráda, kterého chce zastřelit německý voják. Byl ochotný riskovat život pro svého přítele. Později mu svůj čin objasňuje slovy: „*Padlo to na tebe... a bylo mi blbý, nechat tě v tom, aby sis to odskákal.*“ (A. Lustig, 1958, 34). V povídce Tma nemá stín autor čtenáře seznamuje s podstatou skutečného přátelství mezi sebou a svým kamarádem. Podařilo se jím utéct z transportu do koncentračního tábora. Byli hladoví a příliš rychle se unavili. Jejich cesta byla velkým utrpením. Jeho příteli vyčouhal z boty hřebík, který ho neustále píchal do nohy. Dostal infekci a horečku. Do mysli prvního chlapce (Lustiga) se pomalu začínala vkrádat pochybnost. Ovládal ho pud sebezáchovy. Neměl by jít dál bez přítele? Nakonec přesvědčil sám sebe, že ne. Byli přece přáteli. Pobyt v koncentračním táboře je navždy poznamenal. Many (Lustig) přihlížel, jak mu umírá otec i strýc. Stejně jako ostatní hrdinové Démentů noci se cítil velmi osaměle. Tehdy mu Dany pomohl, proto jej nedokáže opustit. Ví, že by bez něj ^{byl rychlejší} byl rychlejší a měl větší šanci na útěk, přesto se pro přítele stále vrací. V jejich přátelství vítězí lidskost. Lustigův přítel, který byl předobrazem postavy Danyho, řekl: „*Naše kamarádství bylo a je opravdové. Takové, jaké se dneska už nevidí. Vždycky jsme si s Arnoštem vzájemně pomáhali, ale přitom jsme nikdy nemluvili o tom, co jsme jeden druhému dlužní. Jednou jsem byl nahoře já, jindy Arnošt.*“ (P. Totušková, 2004, 22)

Prostředí a čas v povídkách

Většina povídek se odehrává v prostředí ghetta, koncentračního tábora či během transportu. Pouze v povídce Tma nemá stín je příběh zasazen do světa. Hrdinové prochájejí z transportu přes les a německé vesnice. Žasnou nad tím, že jinde lidé žijí, jako by nebyla válka. Ve světnici je prostřeno k obědu a muž sklízí obilí na poli. Lustig se popisu prostředí příliš nevěnuje. Vystačí si s minimálním načrtnutím prostoru, kde se jeho hrdinové pohybují.

6 1 5 2 3 4
Časově povídky také nejsou blíže zařazeny. Čtenář netuší, zda se příběh odehrává zpočátku nebo ke konci války. Může spíše hádat na základě informací o bombardování jednotlivých měst. Obdobně jako postavy, tak i časoprostor je popsán minimálně. Důležité je, jaký vliv má na postavy, k jakým činům se uchylují na základě prostředí, ve kterém se nacházejí.

Motivy a symboly

Hlavními motivy všech povídek jsou vyčleněnost až na okraj společnosti, ztráta lidskosti či naopak urputná snaha o její zachování, strach ze smrti, boj o holý život a úzkost z toho, co přijde, a co se má stát. Nicotné jednotliviny se v určité chvíli stávají věcmi vzácnými. Ervín se snaží získat kousek citrónu, aby uzdravil sestru, ukradený chléb je možností jak přežít další dny. Do drobného zvířátka vkládá Oškliváček své naděje na uzdravení kamarádky.

Symbolický je již samotný název *Démanty noci*. Marie Mravcová ve své studii psala, že jde o knihu hledání *démantů v noci války*.⁴ Démantů lidství a zárodků štěstí, které hrdinové ukrývají hluboko v sobě. Právě tyto *démanty* je činí lidmi, vystoupí na povrch, až pro hrdiny nastane zase den.

Autobiografické prvky v povídkách

Autobiografických prvků je v povídkách mnoho. *Nejvíce autentická* je povídka *Tma nemá stín*. Při přepravě do koncentračního tábora v Dachau napadl vlak, ve kterém *byl* Lustig a jeho přítel, americký stíhač. V následném zmatku Lustig s přítelem vyskočili z vlaku a po strastiplné pouti dorazili do Prahy. Jeho kamarád Jiří Justic na to vzpomíná takto: „*Jednoho dne v dubnu čtyřicet pět, už jsme byli rozhodnutí utéct, jsme se dozvěděli, že půjdeme do transportu smrti do Dachau. Už předtím se mi ale podařilo sehnat od nuceně nasazených Čechů civilní šaty, takže v okamžiku, kdy jsme skákali z vagónu, jsme je měli na sobě. Utéct nevyžadovalo odvahy. Bylo to zoufalství. Toulali jsme se noc a den a za tu dobu jsme se vrátili na stejný místo, odkud jsme vyskočili z vlaku. Tak jsme se vydali znovu na cestu. Celý týden, co jsme byli na*

⁴ Kol. autorů: Česká literatura 1945-1970, interpretace vybraných děl, SPN, 1992, s 162

útěku, jsme se bavili jenom o jídle, o tom, jak se někde konečně pořádně najíme.“ (A. Totušková, 2004, 21). Povídka má otevřený konec. Lustig byl často tázán, zda chlapi nakonec přežijí nebo ne. V jednom rozhovoru prohlásil: „Podle všech Aristotelovských pravidel musí chlapi zemřít, protože je to tragédie... Jelikož však jedním z nich jsem byl já sám, neměl jsem to srdce dát se sám zastřelit – snad jsem pověřivý. Nechali nás tehdy jít do lesů ve víře, že vyhladovíme a zahyneme jako vlci. Chtěl jsem naznačit, že měli zemřít, ale nemohl jsem to vyslovit, protože jsem to cítil, jako bych spáchal sebevraždu.“ (A. Haman, 1995, 74).

Reálný je také základ povídky Druhé kolo, v níž vystupuje tentýž přítel jako v povídce Tma nemá stín. Zachránil autorovi život. Nedostali jíst šest dní transportu ve vlaku, ze kterého posléze unikli. Jednou, když vlak zastavil, losovali, kdo půjde ukrást chleba, protože byli zesláblí a nemohli utíkat bez jídla. Los padl na Lustiga. Měl šedesát vteřin na to, aby doběhl k německému vozu s jídlem a šedesát vteřin nazpět. Byl velmi pyšný, že může dokázat, jak dovede utíkat. Chléb byl až na dně vozu. Lustig si málem zlomil ruku, když se ho snažil zachytit a vytáhnout. Musel ho vyndat, byla to otázka cti. Pak se to podařilo. Na zpáteční cestě ho chytil esesman. Odhodil chleba přátelům, ale ti ho nechytily. Esesman na něj mířil zbraní a počítal do tří. Věděl, že až řekne tři, tak ho zastřelí. Jeho nejlepší přítel skočil před něj a ^{zastítil} zastítil prostor mezi ústím revolveru a jím. Němec řekl: „Hovno.“ Byl v tom i obdiv.

Lustig ve svých povídkách zpracoval nejen události, které se přihodily přímo jemu, ale i okamžiky, které prožili jeho přátelé. Příběh Ervína z povídky Sousto je příběhem jeho přítele, který se autorovi svěřil, že když jeho otec zemřel, měl možnost vzít si z jeho mrtvého těla kalhoty a zlatý zub a prodat je, aby zachránil svou malou sestřičku a matku. Jenže od té doby neměl v duši klid. Arnošt Lustig mu tenkrát ^{řekl} pověděl, že udělal tu nejkrásnější věc, která byla ^{zkrátka} zároveň hnusná, ale on to udělat musel. Kdyby se tak nezachoval, byl by zbabělec.

Kritika a vydání díla

Milan Jungmann ve své kritice upozornil na problém, že se Arnošt Lustig stále vrací s ~~obdobnou~~ variací na jedno téma, k jedné obměňované situaci, do které dosazuje různé postavy. Lustigovo vidění světa je tragické. Prózy jsou zoufale beznadějně svým laděním, nikde se nesnižuje k optimistickým závěrům.⁵

S podobnou kritikou přišel i Aleš Haman ve své monografii Arnošt Lustig. Autorovi vyčítá námětovou jednostrannost až vykonstruovanost. Marie Mravcová naopak vyzdvihuje motiv znehodnoceného lidství v podmínkách ghatt a koncentračních táborů. Lidské jednání zde nemůže být poměřováno zažitými normami, neboť mravní význam činů se rodí z nich samotných. Arnošt Lustig znázorňuje činy bez heroických motivací, které přitom představují velkou vnitřní sílu, ukazují soucit, solidaritu a stud v jejich nejobnaženější variantě.

Ačkoli šlo o autorovu druhou vydanou knihu, v Americe, kde Lustig žije, byla vydaná až jako čtvrtá. Arnošt Lustig má z jejího vydání radost. „*Je to kniha, jejíž vydání vítáte, protože máte pocit, že jste řekl tolik, kolik jste v daném okamžiku mohl. Je to navíc mé oblíbené dítě. Takže mohu zemřít, protože teď mám Démanty noci*“ (A. Lustig, 2002, 99).

Josef Škvorecký – Sedmiramenný svícen

Nejen Arnošt Lustig ve svých dílech zpracovával židovskou tematiku. V roce 1964 vydal Josef Škvorecký povídkový soubor Sedmiramenný svícen, který napsal v letech 1957–1963. *v něm také zpracoval židovskou tematiku a příběhy*

Kompozice

Sedmiramenný svícen tvoří konfrontační vzpomínky dvou mladých lidí. Oproti Lustigovi nemají takové napětí. Hrdinou povídek je opět Danny Smiřický, tentokrát společně s židovskou dívkou Rebekou. Příběhy se ~~opět~~ odehrávají v Kostelci a vystupují zde *postavy* ze Zbabělců, autor tedy předpokládá, že

⁵ LN, č.42, 1958

čtenář je již s tímto románem obeznámen. Všechny povídky jsou tématicky zaměřeny na osudy Židů během druhé světové války. Každou povídku tvoří jeden příběh, který si zdánlivě spontánně vypráví mladík Danny a jeho židovská přítelkyně Rebeka. Vyprávění je přitom důmyslně komponováno. Rámcový příběh je zasazen do jednoho večera roku 1952, Danny je u Rebece v pokoji a společně vzpomínají na své dospívání během okupace, které bylo velmi odlišné. Vzpomínky jsou vyprávěny v ích-formě, většinou mají kratší podobu. Časově jsou orámovány průběhem celé války od prvních náznaků perzekuce židovských spoluobčanů. Danny některé povídky vypráví s ironickým nadhledem, postupně však začíná *spadávat* do sentimentálnějšího ladění. Připomíná si lidi, kterých si vážil a které měl rád, *ale těmi se ho nikdy nemohl*

Protikladem jeho příběhů jsou vzpomínky Rebece. Židovská dívka musela odjet do koncentračního tábora, ztratila většinu svých blízkých. Je až neuvěřitelné, jak odlišně se vyvíjely jejich životy. Dvastejně staří lidé žijící *ve své blízkosti* zažili zcela jinou válku. Právě na tomto kontrastu je Sedmiramenný svícen založen. *Učitel je moudrý? Jaké jsou ~~světové~~ události? Otec Khon*

Dannyho vzpomínky

První tři povídky, Můj strýček Khon, Pan doktor Strass a Pan učitel Katz jsou návratem do vypravěčova dětství v Kostelci. Všechny tři osoby poznamenaly jeho život a zanechaly v něm nesmazatelné stopy.

V povídce Můj strýček Khon se objevují první náznaky protižidovské nálady v Kostelci. Dannyho dědeček je antisemita a nechce, aby si jeho dcera vzala pana Khona, protože je Žid. Naopak tetiččin nápadník pan Kudrna je uvědomělý vlastenec a v průběhu války začíná zastávat vyhraněné nacistické názory, dokonce se snaží zorganizovat SS divizi v Kostelci. Nakonec si tetička strýčka Khona vzala. Tři roky po svatbě umírá Khon na zápal plic a několik dní poté, 15. března i jeho žena. Je to den, kdy do Prahy přijíždějí Němci. Tetička a strýček představují jediné židovské postavy v celém povídkovém souboru, které nezemřou v důsledku svého původu.

V povídkách Pan doktor Strass a Pan učitel Katz vzpomíná Danny na dvě osoby, kterých si vážil a které měl rád, i když mu zřejmě nebyly tolik blízké jako jeho strýček.

Pan doktor Strass byl velmi bohatý lékař, který měl v Kostelci soukromou ordinaci. Danny ho popisuje jako muže velmi důstojného a elegantního, jenž měl rád své návyky. Každé odpoledne jezdíval svým autem značky Lancia do města a sedával v luxusní kavárně s přáteli u kávy. Dany mu zachránil život. Hrdina vzpomíná na období, kdy byl těžce nemocen a měl vysoké horečky. Kdykoli se probudil, byl doktor Strass u něj a obětavě se mu snažil pomoci. Z jeho výrazu však Danny vytušil, že jeho smrt byla blízko. Nakonec ho lékař zachránil ještě nevyzkoušenými injekcemi penicilínu. V době okupace musel Danny návštěvy lékaře přerušit. Jeho otec byl označen za židomila. Danny pociťuje nevděk a stud, když lékaře potkává na ulici. Jednou jej vidí sedět v kavárně Port Arthur, která je vyhrazena Židům. Za stolem s politým ubrusem popíjí kávu s panem učitelem Katzem a panem Ohrenzungem. Všichni jsou neoholení a nemluví. Vypadají ošuntělé a velmi staře. Danny se od okna rychle odvrací. Spatří pochodující četou zdravých různolících německých vojáků. Z toho kontrastu je smutný. Uvědomuje si nespravedlnost a nesmyslnost situace. Naposledy Danny potkává doktora Strasse v průchodu. Lékař se ho optá, jak se mu daří. Danny se stydí, protože odpovídá dobře. Zatímco jiní nevinně trpí, on je spokojený, spěchá na zkoušku kapely. Je mu líto, že pan doktor mu vyká, i když mu předtím tykal. Lékař hledí na Dannyho saxofon, chtěl by mu říci, že na něj bude muset přestat hrát, protože má nemocné průdušky, ale neřekne to. Uvědomuje si, že na to již nemá právo. Je Žid, zatímco Danny je árijec. I když nevyřčena, byla to poslední diagnóza, kterou Danny od lékaře dostal. Pan doktor Strass byl oběšen v Terezíně. Nepozdravil esesáka.

Pan učitel Katz učil Dannyho němčinu. Chlapec často zůstává i po hodině a oknem pozoruje, jak učitel Katz vyučuje židovské děti hebrejštině a Starému zákonu. Jednou sleduje i židovskou bohoslužbu a dojíká ho zpěv Židů a touha po ztracené vlasti u školní mapy Palestiny. Díky svému učiteli, kterého si velmi oblíbí, proniká Danny do tajů židovské kultury a tradic, zejména v době, kdy se učitelova dcera vdává. Pan učitel o několik měsíců později oslavuje narození vnučky Hannele, aniž by tušil, že její mladičkový život bude brzy zmařen.

Zajímavou postavou je manželka učitele. Sedí vždy v kuchyni u kamen a pozoruje, jak její muž vyučuje. Nikdy nic neřekne. Teprve po vpádu Hitlera do Československa ji Danny uslyší promluvit. Začíná se vyjadřovat k politické situaci. Pro Dannyho přestává být ženou ve stínu pana učitele. Chlapec se připojuje k nadávkám na Hitlera, i když jim nerozumí. Dělá to kvůli panu učiteli. Stejně jako mu bylo zakázáno navštěvovat doktora Strasse, musí se Danny rozloučit i s panem učitelem.

Pro Dannyho je v povídkách Kostelec stále idylickým místem. Vypráví o lidech, které měl rád a ztratil je, aniž by ~~to~~ rozuměl. V příbězích je zařazena i vzpomínka na to, jak gestapo odvádí jeho otce, který byl považován za židomila a doplatil na to. Danny se jde podívat, jak Židé odjíždí ^{vlakem} transportem z Kostelce a všechny tam vidí. Celou rodinu učitele Katze i s vnučkou Hanele a pana doktora Strasse. Pojítkem v povídkách je chlapcovo mládí, Židé, o nichž vypráví, jsou dospělí lidé a on si jich velmi váží, představují pro něj hodnoty, které jsou válkou zničeny.

Postava Dannyho

Jsou vzpomínky v této próze osudy Danny Smiřického, který se čtenářům představil již ve Zbabělcích? Vše naznačuje tomu, že ano. Danny vzpomíná na osobnosti Kostelce, jež jsou vyobrazeny i v prvním autorově románu. Zejména pan učitel Katz. Nicméně problém je v tom, že otec Dannyho ze Zbabělců vystupuje v románu během celé války. Otec Dannyho ze Sedmiramenného svícnu je v průběhu války odveden do koncentračního tábora. Jde tedy spíše o symbolické vyjádření jedné postavy. Autor pracuje s postavou Dannyho tak, jak v určité próze potřebuje, je jeho alter egem.

Motivy v ostatních povídkách

Významným motivem v dalších povídkách je pomsta. Povídka Mifinka a Bob zabiják vypráví o třech bratřech Löblech, kteří jsou židovského původu. Má dvě základní linie. Tu první tvoří příběh třetího bratra, který se jmenuje Moše a přezdívá se mu čubkalobl, kvůli jeho častým milostným avantýrám. Ty se mu stávají osudnými. Moše umírá v krutých bolestech na pohlavní chorobu. Jeho

nářek proniká každou noc do Dannyho pokoje, neboť jsou sousedé. Danny nejprve Mošemu záviděl všechny ty krásné ženy, nyní se již jen modlí, aby ho smrt už konečně vysvobodila z těch strašlivých muk. Druhou linii tvoří milostný vztah dcery prostředního bratra, Fifinky. Dívka je zamilovaná do Arnoška a chce si ho vzít. Její otec ani strýc Arno to nedovolí. Důvodem je, že Arnošek není Židem. Během války se celá situace obrací a nabývá ironických rozměrů. Pro bratry Löblovy by bylo velmi výhodné, aby si Fifinka vzala árijce Arnoška. To, čím dříve opovrhovali, je jim nyní k užitku. Tak to cítí i Arnoškov otec a svatbu odmítá. Je to jeho pomsta za to, že dříve nebyl jeho syn v této rodině přijat v úctě, ale naopak byl znevážen. Autor v závěru vyslovuje myšlenku, že Arnoškov otec se tak dopustil vraždy, které mohlo být zabráněno. Škvorecký ukazuje etnickou xenofobii z obou stran. Nenávist a uzavřenost kultury se projevovala i u Židů. Touto povídkou končí idylická vyprávění a začíná převládat svět krutosti a vypočítavého antisemitismu.

V následujících povídkách je hlavním motivem myšlenka, že rozdíly mezi lidmi nejsou národnostní, ale morální. V povídce Kukačka je kladnou postavou Němka paní Rittenbachová, zatímco Čech pan Husa se během války rychle mění na kolaboranta Hüsse. Se ženou má dalšího syna Horsta jen proto, že Hitler nabádá k rozmnožování árijců. Ve stejnou dobu se narodí syn Abrahám Sáře Abelesové a jejímu příteli Leo Feldovi. Oba bydlí v zahradním altánku, kam je Hüsse z jejich domu vystěhoval. Sára ví, že ona i Leo odjedou do koncentračního tábora, kde zemřou. Paní Rittenbachová na popud Sáry děti vymění. Sára považuje výměnu dětí za akt pomsty. Válka ji k takovému činu dohnala. Doufá, že pocítí satisfakci, když Němci v koncentračním táboře nevědomky zabijí árijské dítě, zatímco její židovský syn bude vychováván v bezpečí árijské rodiny. Malý Abraham svým narozením způsobil senzaci. V roce 1940 se Židům děti nerodily. Jednak to bylo téměř nelegální, jednak židovské ženy nechtěly přivést dítě do takového světa. Rozmnožování rasy, která je určena k vyhubení, bylo pošetilé. Možná i to bylo motivem k Sářinu činu. Věřila, že i přes všechny nástrahy její židovský syn přežije. Symbolicky ho pojmenovala Abrahám. Tím vyjádřila svoji zoufalou naději. Dala synovi jméno podle muže, od kterého se uvádí počátek rozmnožení rodu Izraele. Bylo to poselství. Smrt malého Horsta Hüsse byla jiná, než smrt miliónu osvětivských

děti. Byla to pomsta, která měla zažehnout v Sáře Abelesové alespoň malý plamínek zadostiučinění. Přesto se tak nestalo. Sára koncentrační tábor přežila a v dopise napsala: „ ... jsem, že ta smrt bude mít chuť pomsty, a zatím to pro mne bylo dvojnásobné utrpení. A tak už vím, že krev nemůže padat na syny a člověk nemůže nenávidět nevinné.“ (J. Škvorecký, 1965, 99).

Povídka *Eine Kleine Jazzmusik*, která je věnovaná památce Bedřicha Weisse, bandleadera „The Ghetto Swingers“ v Terezíně, celý soubor povídek uzavírá. I v ní nalézáme silný motiv pomsty a stejně jako v předchozí povídce je její vykonavatelkou žena. Suzi Braunová se přidala k právě vzniklému jazzovému orchestru Paddyho Nakonce, se kterým prožívala intimní vztah. Skupina chystala koncert, který byl zakázán. V době ¹⁹⁴⁴ říjanské hudby znamenal jazz pro Němce provokaci. Pro mládež v Kostelci znamenal život. Proti koncertu se postavil ředitel gymnázia, které hudebníci navštěvovali, poněmčený kolaborant Czermak. Nakonec je koncert povolen, pouze pokud budou splněny určité podmínky. Hudebníci je poruší. Německé publikum sice nadšeně tleská, nicméně ¹⁹⁴⁴ říjec pan Bronzoryp není spokojen. Mladíky udá. Jsou vyloučeni ze školy. Paddy, který je z poloviny Žid, je zastřelen. Po jeho smrti je Suzi často vidět po boku pana Bronzorypa. Obyvateli Kostelce je odsouzena, zejména Paddyho přáteli. Ti, kteří ji znali, o jejím chování nepochybují. Samozřejmě jde o akt pomsty. Pana Bronzorypa najdou jednoho dne s prostřelenou lebkou a vedle něj leží Suzi, která ho zastřelila a pak si sama vzala život. Závěr působí poněkud melodramaticky, podtrhuje ale základní téma knihy, a to soucit s odsouzenými a zármutek nad stavem světa. Suzi se rozhodne raději zemřít, než žít ve světě plném bezpráví. Proto, aby byla vykonána alespoň nějaká spravedlnost, zabíjí muže, který podle ní spáchal ten největší zločin.

Příběh Rebeky

Spojovacím textem, který tvoří rámeček vyprávění je příběh Židovky Rebeky. Vypráví Dannymu, jak odcházela do transportu, jak se její bratr vzeprěl a nešel tam. Snažil se utéct. Měl stejný plán jako Suzi z povídky *Eine kleine jazzmusic*. Věděl, že zemře, ale chtěl s sebou vzít alespoň jednoho Němce. To se mu nepodařilo. Vzpomíná, jak potkala kamarádku ze školy Andulku

Malinovou, která šla na rande a do biografu, zatímco Rebeka v tu ^{těže} samou chvíli mířila k transportu do koncentračního tábora. Pociťovala to jako velikou křivdu. Danny si uvědomuje, že v té době také bezstarostně chodil do kina. Vytváří se tím konfrontace jejich životů. Danny nedokáže vyjádřit svůj smutek a lítost. Po válce se Rebbeka vrátila do Kostelce. Vzpomíná na to, jak si stále připadala špinavá. Toužila po věcech, které se mohou zdát banální. Snila o měkké posteli s čistými peřinami. Neměla kam jít, v bytě strýčka byl někdo jiný a dům, kde vyrůstala, také obsadila jiná rodina. Přežila hrůzy války, ale po ní se ocitla v beznadějně situaci. Byla ještě dítětem, každý ji obelhal. Šla k Růžičkům pro šperky, které u nich otec schoval. Paní Růžičková jí je zapřela. Škvorecký napadá zřůdnou hamižnost maloměstského prostředí. Paní Růžičková se dívky neujme, byť jí zná od malička, ani jí nepomůže. Jde jí jen o to, aby nemusela vracet náhrdelník. Rebeka ji ^{nechodila} prokoukne, ale nic neudělá. Stále dokola jí bylo opakováno, že je podřadným člověkem, který nemá vlastní práva, až si to sama vsugerovala. Z trucu snědla paní Růžičkové všechno válečné pečivo. To je pomsta židovského dítěte, které přežilo koncentrační tábor. Dívka z této návštěvy nakonec odchází obohacena. Poprvé pocítila, že je něco víc, než někdo ^z druhý. V závěru povídkového souboru spolu Danny a Rebeka symbolicky odcházejí do biografu. Konečně se dočkala, přesto z toho nemá takový požitek. ^{jaki hvězdě} „... Rebečiny skleněné oči pluly celé dvě hodiny v nějakém jiném světě, nežli je tento.“ (J. Škvorecký, 1965, 130).

V závěru povídky Eine kleinne jazzmusic autor píše:

„Tak Suzi zemřela, tak zemřel i Paddy Nakonec i Suzini rodiče, tak zemřel můj tatínek i Horst Hüsse i pan učitel Katz, tak zemřel doktor Strass, Mifinka a Bob zabiják. Tak všichni zemřeli a my tu žijeme.“ (J. Škvorecký, 1965, 126).

Škvorecký takto končí své vzpomínání na všechny blízké, kteří byli ztraceni za druhé světové války. Nesmí být zapomenuti, aby se vše nemohlo opakovat. Vzpomínky jsou to jediné, co po nich zbylo.

Povídkový soubor Sedmiramenný svícen nevzbudil takovou ^{senzaci} senzaci jako Zbabělci. I když hlavní hrdina vzpomíná na některé kostelecké občany s lehkou ironií, Škvorecký v povídkách upouští od sžiravé satiry, kterou kritizoval obyvatele Kostelce ve Zbabělcích. Naopak, všechny povídky jsou plné nostalgie a sentimentu. Název povídkového souboru odkazuje k židovskému svícnu,

Psychologická próza

V první polovině šedesátých let z prózy ustoupila inspirace autentickým prožitkem. Autoři více využívali možností fabulace a v příbězích upřednostňovali pocity hlavních postav. Ve středu pozornosti zůstala problematika židovského etnika, nyní však byla více směřována do nitra postav. Autoři se zaměřovali na problém psychiky jedince během války. Stále přetrvávaly motivy osamění a ohrožení. Ústřední otázka, co se děje s hrdinou, když je ohrožen během okupace, se již netýkala jen bojů o holý život, přenášela se i do problematiky svobody jedince, který je systematicky ohrožován zlem. Zlo může být transformováno i do jedné z postav, například Němec Bres^{te} v Modlitbě pro Kateřinu Horovitzovou či učitel zeměpisu z povídek Mí černovlasí bratři. Autoři ztvárňovali spíše modelové situace, do kterých stavěli své hrdiny. Tyto modely jsou nadčasové, mohou se odehrávat téměř kdykoli, prostředí války je spíše rámuje, nejsou jím podmíněné. Příběhy jsou obecně o zlu, ať už jej vytváří kdokoli. Předcházející díla byla pevně spjata s válkou. Škvoreckého Zbabělci byli satirickou reakcí na až nereálně statečné hrdiny květnového povstání, kontrast vyprávění Rebeky a Dannyho je založen na tom, že ona je Židovka a on árijec, Démanty noci se mohly odehrávat jen v ghettech. U novely Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou, kterou se opět vracíme k tvorbě Arnošta Lustiga, a v povídkách Mí černovlasí bratři je to jiné. Zde jde spíše o to, jak se člověk zachová tváří v tvář zlu, *at' je kdekoliv*.

Arnošt Lustig - Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou

Novela vyšla poprvé v roce 1964. Stojí uprostřed Lustigovy „ženské trilogie“, ve které autor zaznamenává osudy žen. Předchází jí Dita Saxová z roku 1962 a následuje Nemilovaná – z deníku sedmnáctileté Perly Sch. (1978). Všechny tři hrdinky mají společný tragický osud.

V jednoduchém příběhu s pevně daným počtem postav Lustig vypráví příběh židovské dívky Kateřiny. V koncentračním táboře se jí ujme jeden z bohatých amerických Židů, kteří byli zajati v Itálii při vylodění spojenců. Němci s nimi hrají falešnou hru. Židé se chtějí štědrým výkupným zachránit ze spárů

nacistického režimu. Kateřině je dovoleno se k nim přidat. Všichni se vydávají vlakem k německému přístavu, kde mají přestoupit na loď a pokračovat ve své cestě za svobodou. Během cesty jejich průvodce, nacista Bedřich Brenske, od nich postupně získá další peníze. V závěru novely jsou všichni odvezeni zpět do výchozího tábora. Vzbouří se jediná Kateřina. Její statečnost a odpor ale nezabrání nacistům, aby je všechny zabili. Hlavní postavou není jen Kateřina, ale i Brenske a skupina Židů.

Kompozice a příběh

Příběh je vyprávěn vševědoucím vypravěčem, který již dopředu čtenáři naznačuje, jak vše dopadne. Vyprávění se ^{probíhá v} drží jedné dějové linie a odehrává se v prostředí koncentračního tábora a vlaku. Časově je ohraničeno jedním dnem a nocí. Touto novelou se Arnošt Lustig snažil vystoupit z námětů zpracovávajících autobiografické vzpomínky. Kateřinu Horovitzovou ztvárnil jinak. Příběh postavil na střetnutí promyšlené a cynické manipulace s lidskou naivitou a ochotou uvěřit. Vyprávění není bezpodmínečně fixováno na období druhé světové války. Prostředí koncentračního tábora je zde zobrazeno jen okrajově.

Lustig rozpracovává skutečnou historickou událost, která je časově i místně konkretizovaná. Příběh vypráví o zajetí skupiny Židů v Itálii roku 1943, kteří se předčasně vrátili z americké emigrace.

Po celou cestu do přístavu nikdo neopouští vlak. Místem, kde se většina příběhu odehrává, je koncentrační tábor. V jeho prostředí dochází k zásadním okamžikům ve vyprávění. Tábor představuje svět, v němž fungují jiná pravidla ^{mexic}. Je světem, kde vládne zlovůle nacistických vojáků a odkud nikdo neodchází živý. Brenske ho označuje za jejich mateřský tábor. Z něj se vydávají na cestu. Nakonec se sem i vrací. ^u Paradoxem je, že během příběhu nikdo z nich nevstoupí na půdu mimo tábor.

Postavy

Hlavním hrdinou příběhu není jen Kateřina Horovitzová, ale i skupinka ostatních Židů v čele s panem Hermanem. Můžeme tedy říci, že hrdinou je zde kolektiv. Postavy jsou daleko více charakterizovány než v Démantech noci.

Každý má své jméno a čtenář se stručně dozvídá i něco z jejich minulosti. Autor čtenáři postavy více přibližuje, aby s nimi soucítil, ztotožnil se s nimi.

Kateřina Horovitzová

Její postava přeci jen vybočuje, a to nejen tím, že je jedinou ženskou hrdinkou. Ona jediná se dokáže v závěru novely vzbouřit.

Kateřina do tábora přijíždí se svojí rodinou z Varšavy. Poté, co vystoupí z vlaku, zaujme Hermana Cohena, který se jí ujme. Kateřina netuší, že její otec, matka, děd i šest sester jsou hned poté zplynováni. Po celou cestu spřádá plány na jejich záchranu.

Ve svých šestnácti letech je velmi zmatená a zranitelná. Často myslí na svoji rodinu. Netuší, do jaké situace se dostala. Je panu Cohenovi vděčná, že jí zachránil život. Během cesty se drží spíše zpátky. Komunikuje převážně s Hermanem Cohenem, který jí podruhé zachraňuje život, když se s ní ožení, aby mohla být připsána do jeho pasu, a tím se stát součástí fiktivní výměny.

V táboře vyvolává rozporuplné pocity. Zpočátku je považována za zbabělce. „... *dobrá půlhodina po jejím odchodu stačila, aby se z toho už stala legenda. Hned se vyrojily řeči o krásné, ale zbabělé Židovce, která se vymkla z údělu, přichystaného celé její rodině. Byla to zbabělost z nutnosti, ale možná ne tak docela. Koneckonců i jiní ještě toužili po životě...*“ (A. Lustig, 2005, 9). Ostatní Židé jí mají za zlé, že se kvůli její svatbě s Hermanem Cohenem museli vrátit do tábora. Zpočátku nikdo neprojeví svůj nesouhlas veřejně, nicméně všichni se bojí návratu zpět do tábora. Sama dívka se cítí nepříjemně. Stydí se za to, že některé z výčitek jsou směřovány k ní. Vina padá na dívku po celý příběh. Nejdříve se proviní tím, že se hned po příjezdu do tábora vzpouzí jít na smrt. Poté se proviní tím, že je zachráněna, zatímco její rodina umírá. Je obviňována ze zbabělosti a z návratu do tábora. Jejím jediným skutečným proviněním je však fakt, že nechtěla zemřít. Odmítla pochopit zřudnou normu a podřídit se jí.

V závěru se projevuje její odvaha. Věděla už, že celá její rodina je mrtvá. Očekávala i svoji smrt. Chtěla si jen zachovat důstojnost a zůstat člověkem. Jako jediná se dokázala vzepřít ponížení, které ji čekalo. Všichni muži okolo ní slepě poslouchali rozkazy vojáků a svlékali se, i když tušili, že jdou na smrt. Ona

věděla. Dokázala v sobě najít svoji hrdost a statečnost a bojovat, byť byl její boj předem prohraný. Její tělo je v táboře vystaveno a vojáci se na ni chodí organizovaně dívat.

Kateřina je postavou, která reprezentuje všechny nevinně zavražděné Židy. Nikdy se ničím skutečně neprovinila. Je příliš mladá na to, aby pochopila, proč musí zemřít. Němci zavraždili její rodiče, sourozence a nakonec i ji samotnou. Celou tvorbou Arnošta Lustiga se vine motiv žen, na kterých je během války pácháno bezpráví. Kateřina se nedokáže vymanit ze svého osudu, ale dokáže se mu vzepřít. Její neštěstí a ztráta rodiny ji posílí. Umírá hrdinskou smrtí. Dokázala se zlu podívat zpřímá do očí. To je hlavní poselství celé novely. Když už člověk musí zemřít, měl by zemřít se ctí.

Hermann Cohen a ostatní Židé

Ze skupiny Židů nejvýrazněji vystupují pan Herman Cohen a pan Rappaport-Lieben. První z nich ihned zaujme svoji šlechtností, když zachrání Kateřinu. Je prostředníkem mezi ostatními a Bedřichem Breskem. Zároveň je jeho jediným, téměř rovnocenným protivníkem. Ostatní Židé jsou spíše postavami, které dotvářejí kolektiv. Lustig ukazuje, jak je jejich morálka odsunuta do pozadí touhou zachránit vlastní život za každou cenu. Platí nehorázné sumy a stále se neblíží vysněnému cíli.

Nikdo se nepokusí vzepřít mimo pana Rappaporta-Liebena. Četl knihu *Main Kampf*, a proto tvrdí, že dokud nebudou na svobodě, nemají vyhráno. V táboře spatří dva vojáky, jak se přetahují o dítě, až je přetrhnou. Tuší odkud a z čeho pochází ten strašlivý kouř. Nebojí se vyslovit své pochybnosti a úzkost. Odmítne zaplacení další sumy peněz a odváží se vyřknout pravdu. „*Skončete to hned, nač ještě čekáte? Jakýpak Mezinárodní červený kříž. Zlaté oči, které ho uvidí. Nevěřím. Je to úkladná a loupeživá vražda. Tady už neplatí žádné právo! Tady platí jen smrt...*“ (A. Lustig, 2005, 94). Křičí, že zažil jiné Německo, a doufá, že po jeho smrti se Německo pozvedne a očistí z toho smetí. Ti, co vládnou, jsou zločinci. Více říci nestihne. Strážce na pokyn pan Breskeho vytáhnou zbraně a zastřelí ho. Ostatní se zaleknou. Začínají se bát i samotného Breskeho. Do této chvíle ho respektovali jako průvodce, který vše zařizuje. Nyní z něj pomalu začínají mít hrůzu. Přesto vše mu ale svým způsobem přivykli. V okamžiku, kdy

od nich v táboře odchází, se jich zmocní nejistota. Teď jsou vydání napospas ozbrojeným strážcům.

Většina postav amerických Židů jsou spíše figurky, se kterými si Breňske může hrát. Do této podřízené role se ochotně dostávají sami. Snaží se mu maximálně vyhovět. Hermanu Cohenovi je přisouzena role prostředníka. Milan Jungmann v doslovu k vydání novely napsal: *„židovští obchodníci jsou zároveň provinilci – provinili se pasivitou, naivitou, ochotou ke spolupráci s dábelským plánem a neschopností se mu vzepřít. Selhávají v rozhodující chvíli, jejich duši schází „démant“, který v sobě nesli prostí židovští chlapci v koncentracích a který jim velel postavit se zločinu na odpor. Svou smrtí dotvrzovali, že život má smysl, jen tehdy, je-li jeho smrt důstojná. Těmto mužům však je cizí vědomí, že čin vzdoru, byť marný, zůstává po sobě nevyhladitelnou stopu.“* (A. Lustig, 2003, 128)

Arnošt Lustig židovské obchodníky naschvál zobrazil jako zbabělce. Teprve na pozadí jejich zbabělosti vynikne Kateřinin čin. Ona je obdobnou hrdinkou jako postavy z Démantů noci. Snaží se přežít, ale odmítá žít za každou cenu, přestat si vážit sama sebe. Raději zemřít, ale se ctí.

Bedřich Breňske *Breňsko - Breske?*

Bedřich Breske je nejzajímavější postavou novely. Je zosobněním vypočítavé rafinovanosti. Tváří se jako solidní obchodník. Nic ho nevyvede z míry. Je si vědom své moci i faktu, že nemá v Židech soupeře. Breske je inteligentní nacista. Nemusí se snižovat k násilí. Je výborným řečníkem a svými proslovy i chováním si získá důvěru celé skupiny. *„Byly časy, kdy se zajatí nepřátelští vojáci pojídali, jejich hlavy se napichovaly na kůly jako trofej, byly i doby, kdy se zajatci nebrali a kdy meče, nože a smrtící střely triumfovaly. Nuže, dnes zajatci na obou stranách nikdy neztrácejí naději, že zase spatří svou milovanou zemi, své blízké, matky, otce, dědy, sestry a někdy i bratry, svůj pluh a kladivo anebo rýsovací prkno... vojenské sukno spojuje lidi bez ohledu na jejich původ, vytváří bratrství zbraně, pro které je tato výměna jen jedním z mnoha příkladů snášenlivosti navzdory všem nesnášenlivostem, vzorem mužnosti a vytrvalosti v naději.“* (A. Lustig, 2005, 48). Mluví o neztracení naděje, o návratu domů, o snášenlivosti a vzoru mužnosti, přičemž ví, že ani jeden

z nich svůj domov již nikdy neuvidí. Jsou to jen prázdná slova, která rád užívá. Je výborným hercem, jenž dokáže skupinu uchlácholit ve vypjatých chvílích.

Jeho postava je skutečným ztělesněním zla. Po návratu do tábora opouští své svěřence a navrácí se k nim v jiné podobě. Zanechává proslovů slibujících šťastný konec. V čisté uniformě, umytý a upravený opouští přetvářku. Dosáhl svého.

Symbolika a ironie příběhu

Celý příběh se odehrává v kruhu, ze kterého není úniku. Skupina vyjíždí z koncentračního tábora a doufá ve své osvobození. V závěru se sem vrací, je zbavena iluzí, ale nepřestává doufat ve šťastný konec. Hrůznost a tíhu tragiky v této novele autor vybudoval na ironii. Všechny proslovy Bedřicha Breskeho jsou dvojsmyslné a pozorný čtenář to odhalí. Od začátku příběhu je jasné, že ze skupinky nikdo nepřežije.

Symbolická je postava rabína, který oddává Kateřinu s Hermanem Cohenem. Při obřadu cituje modlitbu za mrtvé, protože ví, že zemřou. Poté drží stráž u dívčiny vystavené mrtvoly. Nikdy se za ni nepřestal modlit, ani když uložili mrtvolu Kateřiny Horovitzové na hromadu ostatních těl jako na katafalk. Ovíjel se ^{modlitbou} nábožnými remínky a díval se pak ve dne v noci na tu, kterou oddával, a která měla i ve smrti všechny vlasy krásné jako hedvábí. Odtud plyne i samotný název Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Rabín je dojat Kateřininou krásou i čistotou, po smrti se za ni modlí.

Podobnou symbolickou úlohu má v příběhu i postava krejčího. Nejprve bere Kateřině míru na šaty, o pár hodin později ji dává do rukou mýdlo do ^{úklonné} sprchy.

Lustig v této novele vytvořil situaci, na které ukazuje, jakými intrikami a s jakou rafinovaností pracuje zlo, kterému jsou napospas vydáni bezmocní lidé. Židé jsou neustále izolováni a vystaveni hrozbě smrti, proto se dají ochotně vydírat. Když se začnou vzpouzet, je jim připomenuto, že mohou kdykoli přijít o život. Jen Kateřina si zachová důstojnost i v posledních okamžicích svého života. Ví, že už nemá co ztratit mimo lidství, a to si chce zachovat. Milan Jungmann ve svém doslovu k Modlitbě pro Kateřinu Horovitzovou napsal:

„Jako každý tragik, také Lustig vyžaduje zachování mravních příkazů i za cenu ztráty života, je v zájmu života důstojného a vskutku lidského, aby byl obětován pro vyšší princip mravní.“ (A. Lustig, 2003, 130).

Vydání novely

Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou byla v první verzi napsána velmi rychle. Arnošt Lustig se doznal, že ji napsal jedním dechem. Lektoři se hned při seznámení s první variantou shodovali, že jde o novelu zdařilou, nejlepší z rozsáhlejších autorových textů. Je to kniha přelomová. Kateřina Horovitzová poprvé knižně vyšla roku 1964. Je Lustigovým nejčastěji překládaným textem. Mimo jiné byla vydána hebrejsky, norsky, japonsky, německy, bulharsky a anglicky.

Mezi další význačná díla psychologické literatury s židovskou tematikou musíme zařadit soubor povídek *Mí černovlasí bratři* Ladislava Fukse. Autor v nich také zpracovává téma přímé konfrontace jedince se zlem. To, co jej od Arnošta Lustiga odlišuje, je fakt, že Fuks v povídkách představuje nežidovského hlavního hrdinu, vyjmul příběh z prostředí koncentračního tábora, a přesto dokázal velmi intenzivně zobrazit tragiku osudů židovského obyvatelstva.

Ladislav Fuks – *Mí černovlasí bratři*

Ladislav Fuks válku reflektoval ze subjektivního pohledu. Sám nebyl židovského původu, ale pocity odcizení a vydědění dokázal ztvárnit velmi výstižně. Debutoval románem *Pan Theodor Mundstock*, skutečnou prvotinou je ale cyklus povídek *Mí černovlasí bratři*, který napsal v roce 1958, ale vydán byl až roku 1964. Vypráví v nich osudy židovských chlapců tak, jak si je připomíná hlavní hrdina Michal. Povídky nejsou skutečnými vzpomínkami, jde o fabulaci. Autor píše o atmosféře dospívání během druhé světové války. Na tyto povídky tématicky navazuje *Variace pro temnou strunu*, která se odehrává během let 1937–1939. Přicházející zlo v podobě války je zde pouze tušeno. Roku 1967 následuje *Spalovač mrtvol*. Období autorovy tvorby s židovskou tematikou je

ukončeno povídkovým souborem Smrt morčete (1969). Ladislav Fuks ve svých románech i povídkách dokázal vystihnout pocit úzkosti a osamělosti jedince, který se ocitá na okraji společnosti. Sám žil spíše samotářským životem.

Kompozice

Povídkový soubor Mí černovlasí bratří tvoří šest příběhů. První a poslední rámuje celek. Každá povídka je věnována jednomu z chlapců, a jedné dívce, které hrdina postupně ztrácí. Společně povídky tvoří významový celek gradující do tragického konce. Vyprávěny jsou hlavním hrdinou Michalem, který je přímým vypravěčem. Čtenář není seznámen s objektivní skutečností. Autor ukazuje svět tak, jak ho vidí a prožívá Michal. Časoprostorově je příběh ukotven v malém neznámém městečku a odehrává se během celých šesti válečných let. Každá povídka čtenáře posouvá v čase o kousek dál. Jde tedy o čistě chronologické vyprávění. Titul díla je metaforický a odkazuje k faktu, že hrdinovi kamarádi byli židovského původu.

Hlavním hrdinou je čtrnáctiletý Michal. Přihlíží tomu, jak ho rasová perzekuce zbavuje židovských kamarádů ze školy. Ztrácí přátele a s nimi i část dětství. Nejdříve chlapci přicházejí o právo chodit do školy a svobodně se pohybovat venku, nakonec jsou izolováni od ostatních a označeni žlutou hvězdou, symbolem své víry⁶, aby byli odlišeni. První příběh se odehrává v době konfliktů v Sudetech. Navenek se neděje nic poutavého, povídky jsou přesto plny silného citového obsahu. Díky vzpomínkám na zborcený dětský svět a na zničené životy kamarádů je nálada knížky velmi pochmurná.

Postavy

Postavy disponují vnější i vnitřní charakteristikou. Autor popisuje jejich vzhled, rodinné prostředí, ze kterého pocházejí, jejich vlastnosti i pocity. Ústředními postavami jsou Michal a jeho tři kamarádi: David Kchony, Arenstein

⁶ šestcípá Davidova hvězda je symbolem židů, judaismu i státu Izrael. Symbolizuje souhvězdí, pod kterým se čeká na Mesiáše, a také šest dní, kde střed je Šabat.

a Mojžíš Katz. Zápornou postavou, do které je vtěleno veškeré zlo, je učitel zeměpisu.

Hlavní hrdina Michal

Hlavního hrdinu Michala můžeme vnímat jako stylizované alter ego Ladislava Fukse. Na počátku příběhu je mu čtrnáct let. Je velmi citlivým mladíkem. S Michalem se setkáváme první den po prázdninách. Po vyloučení svých židovských přátel ze školy Michal vše prožívá mnohem intenzivněji. Na rozdíl od postavy Kateřiny Horovitzové, která je bez vývoje, Michal skutečnost více reflektuje. Je zmatený a neví, co si myslet. V době války je izolován a uzavřen sám do sebe. Není židovského původu, přesto žije v jakémsi ghettu beze zdí. Je nesvobodný, osamělý a občas propadá horečnému vnímání. Do paměti se mu vrývají detaily, které pak vzrůstají do obřích rozměrů. Například zapomene vrátit kamarádovi Arensteinovi korunu, pak už k tomu nikdy nemá příležitost. Ta koruna se pro něj stává symbolem přátelství. Rodiče Michalovi příliš nerozumí. Maminka se zamyká ve své pokoji a tatínek v pracovně pálí v kamnech dokumenty, které mu nosí jeho bratr. Chlapec je zmatený. Na jednu stranu, jako každý malý kluk, obdivuje německého generála na ulici, na druhou stranu tuší, že právě tito vojáci odvádějí jeho kamarády. Jeho přecitlivělost se stupňuje. Rodiče ho proto posílají na venkov, aby přišel na jiné myšlenky. Je začátek srpna 1941 a on je ve své naivitě přesvědčen, že válka do půl roku skončí. Myslí si, že nacisti chtějí Židům uloupit majetek, vyloučili je ze škol, sebrali jim vše, co měli, ale o víc je už připravit nemůžou. Netuší, jak moc se mýlí.

Michal je postavou, která se v příběhu postupně vyvíjí, snaží se stát dospělým mužem beze smutku a úzkostí. Pod vlivem událostí se zbavuje své dětské naivity, ale smutek v něm přetrvává.

Zlo personifikované do učitele zeměpisu

První den školy čeká chlapce překvapení. Přichází nový učitel zeměpisu. Jeho postava je symbolickým vyjádřením zla. Učitel plně sympatizuje s nacismem, sám z vlastní vůle se aktivně angažuje v perzekuci židovských chlapců. Zneužívá svoji moc. Tak jako on pronásleduje Michalovy spolužáky, tak se Hitler vrhá na české obyvatelstvo. Hned v úvodu je z jeho postavy znát hrozba nadcházející války. Mojžíš Katz to velmi silně vnímá. Učitel v průběhu

roku psychicky deptá židovské chlapce. Klade jim otázky, na které existuje pouze odpověď zesměšňující jejich víru. Ponižuje je. Vzbuzuje v nich smrtelnou hrůzu z každé další hodiny. Ukazuje, jak lehké je zbavit člověka jeho důstojnosti a ponížit ho až na samé dno, donutit ho, bát se předem. Nejvíce ubližuje Kchonymu. Učitel se zadostiučiněním vypráví o Kchonyho smrti. Sděluje jeho spolužákům, že Khonyho matka se zbláznila a všechny do jednoho v bytě otrávil plynem. Pak odstoupí od okna a s úsměvem začne zkoušet další židovské chlapce. Nikdy se čtenář nedozví, kde se v učiteli vzala taková nenávisť k Židům, zda byla opodstatněná či ne. Nakonec se učitel zblázní. Provádí zvrácený rituál na oslavu posledního židovského roku. „Škrtl zápalku, svíčku zapálil, pak ji zápalkou na spodku nahřál a postavil na stůl před zavřenou knihu. Pak vyňal z kapsy lahvičku a místo kolem svíčky postříkal vodou. ... Řekl, ať se nedivíme. Ta voda není obyčejná, ale svěcená. A ta svíčka patří na ten konec židovských dějin. Že v tom není nic trhaného, nesouvislého, ale logika a řád, když je tento rok jejich poslední. Ať se díváme, jak za hodinu zhasne...“ (L. Fuks, 2005, 103).

Zvláštnost a významnost této postavy čtenář pochopí ve chvíli, kdy si položí otázku, kdo je to zlo? Učitel zeměpisu je Čech, ne Němec. Ladislav Fuks vytvořil postavu českého kolaboranta, který se aktivně staví na stranu nacismu. V povídkách vůbec nevystupují Němci, koncentrační tábory jsou daleko, zlo je zde personifikováno do postavy českého učitele zeměpisu, v tom se skrývá specifičnost Ladislava Fukse.

David Kchony a Arenstein

Postavy těchto dvou chlapců jsou zobrazeny pouze okrajově. Jejich příběhy tvoří druhou a třetí kapitolu.

David Kchony je charakterizován jako velmi plachý mladík, který je ze všech nejmenší. Žije pevně uzavřený v dětském světě. S pomocí knížek ve svých představách mnoho cestuje. Stává se první obětí šikany ze strany učitele, který ho neustále zkouší, nejčastěji z dějin Palestiny. Vysmívá se jeho víře, ponižuje jej. Ostatní se chtějí učiteli zavděčit, tak se mu smějí. Kchonyho konec je tragický. „Nebohý Kchony ležel v pokoji vedle svého otce, doktora Efraima Kchona, rabína z jeruzalémské synagogy, jejich maminka otevřela plyn, aby o tom nevěděli. Na stole leželo rozevřené album s mnoha fotografiemi, jako by si

byl v něm Kchony právě ukazoval prstem, a nějaká tužka a nový nepopsaný sešit. To byla Kchonyho cesta do světa..." (L. Fuks, 1964, 39). Je symbolické, že Kchony s rodinou umírá na otravu plynem. V budoucnu by je čekala velmi podobná smrt. Rozdíl spočívá v tom, že zde plyn pustila maminka, aby je ušetřila další bolesti, protože je měla ráda. V táboře by šli do plynu, protože by byli nenáviděni.

Arensteinova postava je spjata s motivem koruny. Michal si ji od Arensteina půjčil den předtím, než byl chlapec vyloučen ze školy. Hrdina mu ji chce vrátit, ale nenachází odvahu. I přes veškeré odhodlání nebýt kamarádovi nic dlužen, zůstává koruna v Michalově peněžence. Arenstein se s rodiči odstěhuje a Michal ho již nikdy nespatří. Ta jedna jediná koruna se stává symbolem přátelství. Chtěl ji Arensteinovi vrátit, aby věděl, že on je stále jeho přítel, že jím neopovrhne jako ostatní. Nakonec je ta koruna a jeho vzpomínky tím jediným, co mu po Arensteinovi zbylo. „*Je dodnes v mé peněžence, kterou už dávno nenosím. Skoro nová, papírová koruna, samotná, v půli přeložená jako založený lístek ztraceného dětství, jako žlutý šesticipý smutek hvězdy Davidovy, který prý už dávno neplatí. Jak by platila! Vždyť to byla koruna pro Pavla Arnsteina a ten už dávno, dávno není.*“ (L. Fuks, 1964, 60).

Ester

Jedinou ženskou postavou mezi Michalovými přáteli je Katzova sestra Ester. Michal s ní tráví léto. Přestože je Ester straší než Michal, má z něho respekt. Je velmi bojácná a poddajná. Často spolu mluví o válce. Dívka tuší hrůzu a nebezpečí nacistické okupace. Hovoří o temné ruce, která se po nich vztahuje. „*Temná ruka se nad námi vznáší všude. Je nade mnou i tady v lese. Ty ji nevidíš. Ty vidíš jen krásný les, potok, jeskyni, mlýn, ale ji nevidíš. Tebe se, Michaeli, netýká. Proto ji nevidíš. Ale to je dobře.*“ (L. Fuks, 1964, 67). Ester si plně uvědomuje svůj původ a je na něj hrdá. Pochází z židovského města Safed. Její bratr má jméno po praotci židovského národa, Mojžíši. Oba dva sourozenci jsou velmi sečtělí a vzdělaní. Znají dějiny židovského národa a vědí, že to není poprvé, co budou muset Židé bojovat za svoji záchranu. Ester přemýšlí o zlu postihujícím jejich zemi více než Michal. Dívka začíná být smířena s bezvýchodností situace. Jediné, co žádá, je zachování vlastní důstojnosti. V lese u mohyly závidí člověku, který je v ní pohřben, že má místo

posledního odpočinku. Ví, že ona o tuto poctu přijde. Její postava je od počátku předurčena k tragickému konci. Bojí se, že tentokrát na ně temná ruka dosáhne. Má pravdu. Když jde do lesa, tak jí cestu zastoupí muž v uniformě a zdvihne ruku. Ester leknutím upustí košík. On ji chytí za rameno, zacloumá s ní, až téměř upadne a táhne ji k vesnici. Její obavy se vyplnily. To, co Michael ještě před chvílí považoval za nemožné, se stalo. Ester byla zatčena, temná ruka se jí zmocnila.

Mojžíš Katz

Bratr Ester je Michalovým nejlepším přítelem. Ladislav Fuks mu věnuje předposlední kapitolu s názvem Katzovy cypřiše a hvězdy.

Mojžíš je vzdělaný a vznešený mladík. Michal jejich vzájemné přátelství vnímá velmi intenzivně. Mojžíše má spojeného s vůní cypřiše. Mýdlo s touto vůní prodávala Mojžíšova maminka v jejich drogérii. Ester, Mojžíš a jejich rodiče jsou rodinou, jež kontrastuje se všemi pomluvami, které jsou o Židech pronášeny. Pochází z dobře situované střední vrstvy. Otec i matka podnikají v drogérii, děti jsou vzdělané, i když mají zákaz chodit do školy, a vždy pečlivě upravené a čisté. Michal obdivuje Mojžíšovu důstojnost a vznešenost.

Stejně jako jeho sestra, i Mojžíš je postavou s tragickým koncem. V povídkách symbolizuje celý židovský národ. Dokládá to i jeho jméno. Mojžíš chce odjet do Palestiny, kde má jeho rodina kořeny. Naposledy se s Michalem prochází městem po důvěrně známých místech. Celá procházka působí velmi intenzivně. Michal zažívá až horečné stavy. Cítí pach klišu, mandlí a kostí, které šíří lepidlo, jímž jsou všude lepeny protižidovské plakáty s hákovými kříži. To Michala rozesmutňuje. Již necítí vůni cypřišů z mýdla svého přítele. Už dávno ji přebil pach lepidla. Michal svádí vnitřní boj. Chce se stát mužem, bez smutku a úzkostí, chce být vyrovnaný jako Mojžíš. Vzpomíná na bratrance Güntera, který byl veselý až cynický. Vždy se snažil Michala rozptýlit. Myslí na obraz silného námořníka v galerii. Chce se mu podobat, ale nejde to. V mysli se mu vrací vzpomínky na to, co přišlo jako smršť. Vyloučení jeho kamarádů ze školy, zatčení otce... Kdo mu pomůže? Nikdo. Günter dostal povolávací rozkaz, tehdy jedinkrát mu vytryskly slzy, Katz odjede do ghetta a námořník v Michaelovi je mrtev, zůstává sám...

Michal viděl ten den svého nejlepšího přítele naposledy. „*Jeho obličej byl jasný, usmíval se, jeho oči byly jako hnědé opály, i ty se usmívaly. Hleděl na mne, ale jistě viděl i své slunce, hvězdy, cypřiše... a pak jsem ještě cítil cypřiš blízko svých vlhkých tváří. Na hodinách tlouklo sedm. Smutek byl žlutý a šesticípy jako Davidova hvězda. Za týden byl sirotkem a za měsíc jel. Do lodžského ghetta. Snad proto nikdy k naší cestě do Palestiny nedošlo...*“

(L. Fuks, 1964, 101).

Symbolika a motivy

Ladislav Fuks v povídkách často pracuje s leitmotivy. Mluví o svých černovlasých bratrech, jsou to jeho bratři v dětství a dospívání, provinili se pouze černými vlasy, za ně zaplatili svými mladými životy. Každou kapitolu otevírá konstatování, že smutek je žlutý a šesticípy jako Davidova hvězda. Pro autora byla tato hvězda symbolem všeho utrpení, které bylo spácháno na židovském národu, z něhož plyne smutek obklopující Michala. Každá kapitola má také název, který metaforicky odkazuje k jejímu příběhu. Druhá kapitola se nazývá: Kchonyho cesta do světa, což je ironická parafráze jediné Kchonyho cesty-na onen svět. Chlapec si plánoval mnoho cest, četl cestopisné knížky a chystal se s rodiči odjet. Bohužel k tomu nikdy nemohlo dojít. Další kapitola se jmenuje: Koruna pro Arensteina. Připomíná korunu, kterou měl Michal Arensteinovi vrátit, a kterou stále nosí v peněžence. Čtvrtá kapitola s názvem: Dívka ze Safedu je věnována Ester, tiché židovské dívce z mýtického města Safed. Další kapitola se nazývá Katzovy cypřiše a hvězdy. Vůně mýdla z cypřiše pomalu vyprchává a Katz je označen židovskou hvězdou, kterou Michalovi ukazuje. Název poslední kapitoly: Nedohořelá svíčka-má také svůj význam. Učitel zeměpisu zapaluje svíčku k oslavě posledního židovského roku. Až zhasne, zhasne i židovský národ. Svíčka nedohoří, nepodaří se ani vyhladit všechny příslušníky židovského etnika.

Symbolická byla i nikdy neuskutečněná Mojžíšova cesta do Palestiny, země zaslíbené pro židovský národ.

Celý příběh je uvozen citátem: „*Co se to ozvalo za volání? Mé ztracené dětství.*“ Mores Rossenfeld. (L. Fuks, 1964, 1). Tento citát v úvodu odkazuje

k obsahu a významu všech povídek. Michalovo vlivné a idylické dětství je rozbito a zničeno. Závěr naopak vyznívá ironicky. Michl^áovi černovlasí bratři jsou mrtví. Nezůstalo po nich nic. Michal stojí nad hrobem učitele, kde je vytesáno: Smutek je žlutý a šesticípý jako Davidova hvězda.

Autobiografické prvky v povídkách

Ladislav Fuks v této próze píše o svých černovlasých bratrech z nostalgické perspektivy. Celá knížka je prostoupena pochmurnou náladou. Ladislav Fuks se setkal se svými černovlasými spolužáky poprvé na gymnáziu v Truhlářské ulici. Chodil do třídy s několika židovskými chlapci a byl bezprostředním svědkem jejich perzekuce nacisty. Ladislav Fuks vzpomíná,⁷ že věděl o Hitlerově nenávisti vůči Židům, věděl, že Hitler Židy pronásleduje, ale nedocházelo mu tehdy, že je bude pronásledovat i u nás a že bude pronásledovat i jeho židovské spolužáky. Netušili to ani oni. Po 15. březnu 1939 se vše změnilo. Byly vydány zákazy, které se jich adresně týkaly. Byli vyloučeni ze škol a na oděvu byli označeni žluto-černou hvězdou Jude. „*Nu a pak ovšem nastal vrchol celého dramatu – odjezd do koncentračních táborů a smrt v plynu. Tak skončili i naši židovští spolužáci z gymnázia z Truhlářské ulice. Jen jeden z nich se vrátil, Zdeněk Fryš, ale ten po válce emigroval do Austrálie ke strýci, protože se necítil v naší zemi bezpečný. Tohle vše mnou hluboce otřásl. To je další motivace mých pozdějších knih, totiž těch, v nichž jsem se dotýkal tematiky židovské.*“ (L. Fuks, 1995, 20).

Povídky *Mí černovlasí bratři* tvoří společně s románem *Variace pro temnou strunu* a *Obrazem Martina Blaskowitze* volnou autobiografickou trilogii. Hlavním hrdinou je Michal, který je autostylizací Ladislava Fukse. Michal bylo Fuksovo druhé jméno při křtu. V prvních letech okupace a války ztratil Ladislav Fuks spolužáky a kamarády, kteří, pokud neemigrovali, ~~ta~~ tak skončili se svými rodiči v koncentračních táborech. Spolu s nimi byli internováni také homosexuálové. Tehdy bylo Fuksovi okolo sedmnácti let, a to vše ho velmi vyděsilo, jako následek v něm zůstal strach, který se stupňoval a autor se ho již

⁷ Fuks, L.: *Moje zrcadlo*, Melantrich, 1995, s. 20

Závěrečné zamyšlení nad etapou próz s válečnou tematikou

Po druhé světové válce vznikala v české literatuře díla nesporné kvality. V diplomové práci jsme se pokusili podrobněji přiblížit alespoň některá z nich. Vybrali jsme ta, která byla reprezentativní pro dané téma. Ačkoliv se zdají být odlišná, nalezneme mezi nimi shodné prvky, které se dají označit za obecně platné pro literaturu zpracovávající problematiku druhé světové války.

Většina výše analyzovaných děl je kratšího rozsahu. Forma novely či povídky lépe vyhovovala sevřenému ději s menším počtem postav. Hrdiny bývali buď sami jedinci, nebo celý kolektiv. Příběh je vtěsnán do jedné hlavní dějové linie bez vedlejších odboček. Zejména prostor je charakterizován minimálně. Hlavním motivem většiny příběhů je lidská podstata v člověku. To, jak se zachová v určitých chvílích, pod vlivem nečekaných událostí.

Nalezneme samozřejmě i rozdílné prvky. S trochou nadsázky se dá říci, že prozaická tvorba druhé vlny literatury s okupační tematikou se vymezovala proti bezprostřední válečné reakci. Autoři opouštěli zobrazení války jako velké dějinné události. Naopak, ztvárňovali zvolený moment lidské existence, obraceli se do nitra svých postav. Docházelo k prohloubení psychologie postav a často i zestručnění děje. Tato tendence vrcholí souborem povídek *Mí černovlasí bratři*, kde už je minimum dějových impulsů, Ladislav Fuks se výlučně soustřeďuje na svého hrdinu. Příběhy jsou zbaveny patosu. Postupem času se z nich vytrácela dokumentárnost a autentičnost, na kterou byl původně kladen velký důraz, a naopak se počalo prosazovat téma holocaustu a židovského etnika, které je aktuální dodnes.

V diplomové práci jsme si představili pouze jeden román, a to Škvoreckého *Zbabělce*, ti však nebyli jedinou velkou prózou. Další romány poválečného období napsali Karel Ptáčník, Edvard Valenta i Marie Pujmanová.

Marie Pujmanová nejprve psala cestopisné reportáže. Proslavila ji však trilogie *Lidé na křižovatce* (1937), *Hra s ohněm* (1948) a *Život proti smrti* (1952). Právě poslední část, která je románovou kronikou, se odehrává během druhé světové války. Její název je symbolický. Jde o střetnutí dvou světů. Světa smrti-

fašismu, odsouzenému k zániku a levicově pojatého světa života, který je budoucností. Tato románová kronika je svým způsobem i protikladem velkých próz, neboť zde vystupují jednotliví protagonisté, nenalezneme jednoho ústředního hrdinu a i samotný děj se odehrává na různých místech válečné Evropy, což autorka využívá a na vše pohlíží mnohostranně.

Karel Ptáčník byl básníkem i autorem rozhlasových her. V průběhu let 1942–1945 byl totálně nasazen v Německu na odklizení trosek po náletech. Svě zkušenosti zpracoval v románu *Ročník jedenadvacet* z roku 1954. Šlo o jeho první román. Autor se v něm přiklonil k autenticitě v próze. Poprvé zobrazil a otevřel téma totálně nasazené mládeže. Jeho hrdiny nebyli lidé přímo věznění v koncentračních táborech, Ptáčník se zaměřil na mladé muže a ženy, kteří byli ^{uvězněni} ^{uvězněni} v Německu, byli zde totálně nasazeni na práci a nemohli pryč. Ukázal silný osobní zážitek dospívání během války v uzavřené skupině vrstevníků. Tímto generačním akcentem má blízko ke Škvoreckého *Zbabělcům*. Ptáčník i Škvorecký byli téměř vrstevníci, což se v jejich dílech výrazně projevilo. Jejich hlavním tématem bylo zobrazení generace dospívající během války, k níž oba sami patřili. *Ročník jedenadvacet* je jedním z románů, který se odvracel od dokumentárnosti prvních poválečných próz. „*Ročník jedenadvacet předznamenal druhou vlnu válečné prózy, která nespolehá už tolik na výmluvnost dokumentu, ale snaží se zobecnit osobní prožitek a prohloubit psychologickou kresbu postav.*“ (M. Blahynka, 1985, 498).

Velký psychologický román *Jdi za zeleným světlem* (1956), jehož ústředním hrdinou je intelektuál z Prahy, napsal Edvard Valenta. Původně byl novinářem v Lidových novinách, později během války nesměl pracovat. Zpočátku psal verše a cestopisy. Jeho velký román je psán střídavě v ich-formě i er-formě. Vypráví příběh intelektuála, který prožívá životní krizi. Znechucen poměry v protektorátu odjíždí z Prahy na venkov. Zde řeší existenciální otázku volby, jak se zachovat. Na kterou stranu se přiklonit? Nakonec se z osamělého intelektuála stává zapálený bojovník. Tento román je hlubokou sondou do nejniternějších pohnutek a přání, jež se autor nebál poodhalit. Valenta nezobrazuje válku jako takovou, ale jako jeden z prvních autorů se soustřeďuje na problematiku lidské existence během okupace. Klade si otázku, co válka

v člověku vyvolává, co mu říká? Konec románu je poměrně banální, hlavní hrdina se nakonec přidává k partyzánům a v boji umírá.

Pokud chceme na zobrazení válečného tématu pohlédnout komplexně, musíme zmínit i slovenského autora – Ladislava Mňačka, který zpracoval téma slovenského národního povstání v autobiografickém románu *Smrt si říká Engelchen* (1959): Autor se sám angažoval v řadách partyzánů. Jeho román se setkal s výrazným úspěchem.

Filmové adaptace

Většina děl se dočkala i filmového zpracování. V průběhu šedesátých let 20. století nastal velký rozkvět českého filmu. Režisér Jan Němec v roce 1961 zfilmoval Lustigovu povídku *Sousto*, které umě vtiskl charakter dokumentárního filmu. Tento krátkometrážní, sotva desetiminutový, film získal velký ohlas. Roku 1964 na něj Jan Němec navázal *Démanty noci*. Opět na filmové plátno převedl jednu z Lustigových povídek, tentokrát tu s názvem *Tma nemá stín*. Jednotlivý proud příběhu přerušují pouze retrospektivy do minulosti hrdinů. *„Film ztvárňuje proud vědomí, transponují vnitřní vidění do strohé a originálně sevřené podoby, odkrývající hloubku úzkosti, šílené opuštěnosti, poníženého člověčenství, nemožnosti s někým se dorozumět a trápení se člověka jako odcizeného elementu v nepřátelském světě. Leitmotivem je touha po bezpečí, prezentovaná jako touha po domově. Němcův celovečerní debut patří k absolutní špičce české kinematografie.“*⁸ Modlitbu pro Kateřinu Horovitzovou naopak zfilmoval Antonín Moskalyk. Jeho film byl určen pouze pro televizní vysílání, to však neubírá nic na jeho kvalitě. *„Ač film televizní, odehrávající se v několika málo interiérech a založený převážně na dialogu, je síla některých jeho pasáží až hrůzostrašná. Jenom samotná scéna se „sušárnou vlasů“ by měla být právem označována za to vůbec nejlepší z dějin české kinematografie.“*⁹ Film získal Cenu mezinárodní kritiky na festivalu Prix Italia a Hlavní cenu na festivalu v Monte Carlu. Všechna tato dramata v sobě nesou snahu po zprostředkování autentického prožitku a velkou míru soucitnosti. Výrazným pohledem do lidských duší zkoušených terorem je film *Vyšší princip* (1960) v režii Jiřího Krejčíka, který je natočen dle

⁸ Pramen: www.csfd.cz/film/6886-demanty-noci/

⁹ Pramen: www.csfd.cz/film/111218-modlitba-pro-katerinu-horovitzovou/

povídky i scénáře Jana Drdy. Oceněný byl na festivalu v Locarnu. Kritici kladně hodnotili zejména sugestivně vyličenou atmosféru Heydrichiády a výkon Františka Smolíka v hlavní roli pan profesora. Film je dramatem o morální odvaze jednoho člověka. I ^{úvodní} Drdova povídka byla zfilmována, Němou barikádu natočil v roce 1949 Otakar Vávra. Vypráví příběh o obraně Trojského mostu během květnového povstání. Román Ladislava Mňačka, Smrt si říká Engelchen, natočili v roce 1963 Jan Kadár a Elmar Klos. O tři roky později dosáhla tato dvojice největšího úspěchu českého hraného filmu, když získala Oscara za film Obchod na korze, ve kterém se vrací k židovské tematice. Hlavním hrdinou příběhu je stolař Tóno Brtko, který pod nátlakem manželky a vysoce postaveného švagra převezme árizáčnický dekret na obchod staré paní Lautmannové. I když obchod nevydělává, hrdina v něm zůstává a předstírá, že árizuje. S jeho původní majitelkou naváže úzký vztah. Ona jej považuje téměř za svého syna, on jí pomáhá, jak jen může. Přejde však den, kdy je paní Lautmannová povolána k transportu do koncentračního tábora. Herci Josef Kroner a Ida Kamínska za své výkony sklidili zasloužené ovace. V roce 1968 je následoval také s jedním získaným Oscarem Jiří Menzel s filmem Ostře sledované vlaky, natočeným ^{to} dle novely Bohumila Hrabala. Sovětská kritika tenkrát film odsoudila pro znevážení protinacistického odboje. Vadilo jim, že Miloš není uvědomělým odbojářem a hrdinou se stane jen tak mimochodem, jelikož ho nezajímá nic jiného než jeho osobní problémy. Naopak, u diváků byl film velmi oblíben a populární je dodnes.

Možnosti využití práz při výuce ve škole a problematika jejich aktuálnosti

Filmové zpracování literárních děl s tematikou druhé světové války přímo vybízí k různým komparacím při výuce tohoto tématu. Bylo by zajímavé porovnávat literární díla a jejich filmové adaptace. Studenti by se naučili přistupovat k médiím dle toho, jaká je jejich podstata. Jinak se příběh čte a jinak se ^{čte} ten samý příběh sleduje ve filmové podobě. Mohli by srovnávat tyto dvě formy vyprávění a zamýšlet se nad tím, co je pro ně přínosnější. V dnešní mediální době by jim filmové adaptace mohly přiblížit autory, které by jinak nečetli. V této souvislosti si musíme položit otázku, jestli jsou novely a romány,

keré jsme v této práci analyzovali, stále aktuální i pro dnešní mládež. Nejaktuálnější je Arnošt Lustig, což je dáno tím, že stále žije a své dílo vysvětluje. Navíc píše zejména novely, které se lépe čtou. Nejoblíbenější je Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou, která je velmi strhující, kratšího formátu s vypointovaným příběhem. Není tedy náhodou, že si ji vybírá většina studentů seznamujících se s dílem Arnošta Lustiga. Démanty noci jsou příliš syrové. Zobrazují trýznivou skutečnost, příběh v nich je eliminován na nezbytné minimum a jsou bez jakékoli počáteční expozice, což může na mladé čtenáře působit rušivě. Vedle Lustiga je oblíbeným autorem také Ladislav Fuks. Jeho díla mají blízko k hororu, zejména Spalovač mrtvol. Tímto způsobem zpracování dokáže Fuks zaujmout i mladé čtenáře. Soubor povídek Mí černovlasí bratři je čten daleko méně, ale pokud ho vezme čtenář do rukou, jsem přesvědčena, že ho odloží až po dočtení. Postava floutka Danny Smiřického je mladým čtenářům jistě blízká, mohou se s ní ztotožnit bez ohledu na dějinnou událost, během které se jeho příběh odehrává. Problém může nastat s pojetím samotného povstání. Čtenář by předpokládal vážněji laděné vyprávění. V tuto chvíli by měl být vybaven alespoň povědomím, proč Škvorecký Zbabělce takto napsal, měl by znát Drdovu ^{Němou} barikádu a vážné prózy padesátých let. Samotný Jan Drda je poznamenaný zařazováním do povinné četby. Myslím si, že málokterý mladý čtenář si z vlastní vůle přečte Němou barikádu. Pokud tak učiní, může být mile překvapen. To ^{100%} samé platí i pro Fučikovu Reportáž psanou na oprátce. Představa o ní je navíc bohužel zdeformována předcházejícím režimem.

Ať již tato díla budou i nadále čtenářsky oblíbená, nebo ne, faktem zůstává, že také jejich zásluhou dokázala česká próza navázat na válkou zpřetrhaný vývoj a poezie přestala být dominantní složkou české literatury. Tvorba Arnošta Lustiga, Josefa Škvoreckého, Jana Drdy i Ladislava Fukse se v pozdějších letech ubírala jiným směrem. Jejich díla z přelomu padesátých a šedesátých let ale zaujímají důležité místo nejen v české, ale i světové literatuře.

Seznam literatury.

Primární literatura:

- Drda, J.: Němá barikáda, Československý spisovatel, Praha, 1985
- Fučík, J.: Reportáž psaná na oprátce, nakladatelství politické literatury, Praha, 1963
- Fuks, L.: Mí černovlasí bratři, Praha, 1964
Mí černovlasí bratři (in. Smrt morčete), Odeon, Praha, 2005, ISBN 80-207-1197-X
- Lustig, A.: Démanty noci
Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou, Lidové noviny, Praha, 2005, ISBN 80-86938-24-7
- Škvorecký, J.: Sedmiramenný svícen, Naše vojsko, Praha, 1964
Zbabělci, Lidové noviny, Praha, 2005, ISBN 80-86938-05-0

Sekundární literatura:

- Balajka, B.: Přehledné dějiny literatury III., SPN, Praha 1997, ISBN 80-85937-48-4
- Blahýnka, M.: Českoslovenští spisovatelé 20. století, Československý spisovatel, Praha, 1985
- Černý, V.: Eseje o české a slovenské próze, Torst, Praha, 1994, ISBN 80-85639-21-1
- Cinger, F., Lustig, A.: 3x18 (portréty a postřehy), nakladatelství Jan Šťastný, Praha, 2003, ISBN 80-85910-43-8
- Haman, A.: Arnošt Lustig, H&H, Jinočany, 1995, ISBN 80-85787-82-2
O takzvané druhé vlně válečné prózy v naší současné literatuře (in: Východiska a výhledy), Torst, Praha 2002, Hrabák, J., Dušan, ISBN 80-7215-160-6
- J., Tichá, Z.: Průvodce po dějinách české literatury, Orbis, Praha, 1976
- Chvatík, K.: Velký vypravěč Josef Škvorecký (in: Melancholie a vzdor), Československý Spisovatel, Praha 1992, ISBN 80-202-0347-8
- Chvatík, K.: Pohledy na českou literaturu z ptačí perspektivy, Pražská imaginace, Praha 1991, ISBN 80-7110-056-0

- Fuks, L.: Moje zrcadlo, Melantrich, Praha 1995, ISBN 80-7023-210-2
- Janoušek, P. a kol: Dějiny české literatury 1945-1989, díl I. 1945-1948,
Academia, Praha, 2007, ISBN 978-80-200-1527-3
- Dějiny české literatury 1945-1989, díl II. 1948-1958,
Academia, Praha, 2007, ISBN 978-80-200-1528-0
- Dějiny české literatury 1945-1989, díl III. 1958-1969, ,
Academia, Praha, 2008, ISBN 978-80-200-1583-9
- Kol. autorů: Česká literatura 1945–1970, SPN, Praha, 1992,
ISBN-80-04-23973-0
- Kol. autorů: Česká literatura od počátku k dnešku, Lidové noviny, Praha 2002,
ISBN 80-7106-308-8
- Kol. autorů: Česká literatura v boji proti fašismu, Československý spisovatel,
Praha, 1987
- Kol. autorů.: Z dějin českého myšlení o literatuře I. 1945-1948,
Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2001,
ISBN 80-85778-34-3
- Kol. autorů: Z dějin české myšlení o literatuře III. 1958-1969,
Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2003,
ISBN 80-85778-38-6
- Kosková, H.: Škvorecký, Literární akademie, Praha, 2004, ISBN 80-903109-6-6
- Žádný člověk není symbol, Společnost Josefa Škvoreckého,
Praha, 1990
- Pohorský, M.: Kniha smutných povídek (in: Zlomky analýzy),
Československý spisovatel, Praha, 1990, ISBN 80-202-0196-3
- Rzounek, V.: Nástin poválečné české literatury, Československý spisovatel,
Praha, 1984
- Rambousek, J.: Jan Drda (in: Nesoustavná rukověť české literatury), Torst,
Praha, 2003, ISBN 80-7215-204-1
- Vohryzek, J.: Próza dnes (in: Literární kritiky), Torst, Praha, 1995,
Zbabělci po šesti letech (in: Literární kritiky), Torst, Praha, 1995,
Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou (in: Literární kritiky), Torst,
Praha, 1995,

Anotace

Základní údaje: Lenka Moravcová

Proměny prozaického zpracování tématu okupace během druhé světové války v české literatuře v letech 1945 – 1965
Praha, 67 stran

Popis obsahu:

Autorka diplomové práce se zaměřila na prózu zpracovávající téma druhé světové války v české literatuře mezi léty 1945–1965. Hlavním cílem je ukázat základní tendence zobrazení okupace a druhé světové války v české literatuře a analyzovat stěžejní díla tohoto období. V jednotlivých kapitolách se autorka zabývá bezprostřední reakcí dokumentární i fabulované prózy na válku, zobrazením generačního konfliktu, podobami zpracování židovské tematiky a holocaustu i některými prózami s existenciálními motivy. Na dílech Julia Fučíka, Jana Drdy, Josefa Škvoreckého, Arnošta Lustiga a Ladislava Fukse se autorka snaží poukázat na různé formy prózy s válečnou tematikou a podhalit jejich hlavní tendence.

Klíčová slova:

Próza, druhá světová válka, okupace, židovská tematika, generační konflikt, dokumentární próza, existenciální próza, holocaust

Abstract:

Author of this graduation thesis focused on the prose processing the theme of World War Two in Czech literature between years 1945 and 1965. The main point is to demonstrate basic schemes of portraying the World War Two theme in Czech literature and to analyze fundamental works of this period. In particular chapters, author especially engages in immediate reaction of the documentary and fable prose on the war, generation conflict, elaboration of Jewish matter together with holocaust and prose with existential motives. Analyzing books of

Julius Fučík, Jan Drda, Josef Škvorecký, Arnošt Lustig and Ladislav Fuks, the author shows different forms of prose with war theme and presenting its main tendencies.